

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК 316.47

До захисту допущено:

Завідувач кафедри

_____Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

«12» січня 2024р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

**за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація»**

зі спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Розбудова спроможної держави: вплив військового
конфлікту та зовнішніх загроз на соціально-політичні трансформації
в Україні»**

Виконав:

студент VI курсу, групи СЛ-21 мп
Август Станіслав Максимович _____

Науковий керівник:

Зав. кафедри соціології, д.соц.н.,
професор Федорченко-Кутуєв П.В. _____

Рецензент:

Доц., к.ф.н., доц.
Акімова О.А. _____

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних
посилань.

Студент _____

Київ – 2024 р.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Спеціальність – 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

____Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

«__» січня 2024 р.

ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студенту
Августу Станіславу Максимовичу

1. Тема дисертації «Розбудова спроможної держави: вплив військового конфлікту та зовнішніх загроз на соціально-політичні трансформації в Україні», науковий керівник дисертації Федорченко-Кутуєв П.В професор.,зав. Кафедри соціології, доктор соціологічних наук, затверджені наказом по університету від «24» листопада 2023р. №5369-с (стаціонар).
2. Термін подання студентом дисертації: 12.01.2024.
3. Об'єкт дослідження – вплив військового конфлікту та зовнішніх загроз на соціально-політичні трансформації в Україні.
4. Предмет дослідження – розбудова спроможної держави в контексті військового конфлікту Росії та України.
5. Перелік завдань, які потрібно розробити.
 - 1) Узагальнити наявні матеріали щодо впливу військових конфліктів на державотворення. Критична оцінка існуючого соціологічного теоретизування.
 - 2) Визначати соціально-політичне становище в Україні з 1991 року до початку військового конфлікту 2014 року.

- 3) Здійснити концептуалізацію основних соціально-політичних змін в Україні з початку військового конфлікту 2014 року. Фіксація та контекстуалізація змін у сферах оборонної політики, адміністративного управління, зовнішніх відносин та основних проведених реформ.
6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: 2 таблиці, 6 рисунків.
7. Орієнтовний перелік публікацій – публікації відсутні.
8. Дата видачі завдання: вересень 2023.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів роботи	Примітка
	Визначення напрямку дослідження	Жовтень 2022	
	Формування джерельної бази дослідження	Жовтень-грудень 2022	
	Складання розгорнутого плану	Листопад 2022 - січень 2023	
	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Лютий-березень 2023	
	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи (ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙН І ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ НА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ)	Квітень-травень 2023	
	Написання II розділу дипломної роботи (СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ ДО ВІЙСЬКОВОГО КОНФІКТУ)	Червень-липень 2023	
	Написання III розділу (ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ З ПОЧАТКУ ВІЙНИ), висновків та коригування списку літератури.	Вересень 2023-січень 2024	
	Передача магістерської дисертації на кафедру	12.01.2024	

Студент

Станіслав АВГУСТ

Науковий керівник

Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

АНОТАЦІЯ

Август С.М. Розбудова спроможної держави: вплив військового конфлікту та зовнішніх загроз на соціально-політичні трансформації в Україні. – На правах рукопису. Магістерська дисертація за спеціальністю 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2024. – 100 с., список джерел з 95 найменування.

Дисертація присвячена проблемі впливу військового конфлікту і зовнішніх загроз на розбудову спроможної держави в Україні. В дисертації узагальнені наявні матеріали стосовно самого поняття держава, її генези та впливу військових конфліктів на державотворення, розглянута теоретична основа для визначення спроможної держави. Визначено соціально-політичне становище в Україні з 1991 року до початку військового конфлікту 2014 року, проаналізовані основні причини такого становища. Здійснено концептуалізацію основних соціально-політичних змін в Україні з початку військового конфлікту 2014 року та визначено роль військового конфлікту на такі зміни.

Ключові слова: спроможна держава, військовий конфлікт, зовнішні загрози, модерн, модернізація, конфлікти, врегулювання конфліктів, трансформації.

ABSTRACT

Avhust S. Building a capable state: the impact of military conflict and external threats on socio-political transformations in Ukraine: 2014 - 2022. – On the rights of the manuscript. Master's thesis on specialty 054 "Sociology". - National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky", Department of Sociology. - Kyiv, 2024. -100 pp., List of sources with 95 titles.

The dissertation is devoted to the issue of the impact of military conflict and external threats on the development of a capable state in Ukraine. The dissertation summarizes the existing materials regarding the very concept of the state, its genesis, and the impact of military conflicts on state formation. It examines the theoretical basis for defining a capable state. The socio-political situation in Ukraine from 1991 to the beginning of the military conflict in 2014 has been identified, and the main reasons for this situation have been analyzed. The conceptualization of the main socio-political changes in Ukraine since the beginning of the military conflict in 2014 has been carried out, and the role of the military conflict in such changes has been determined.

Key words: a capable state, military conflict, external threats, modern, modernization, conflicts, conflict resolution, transformations.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙН І ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ НА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	12
1.1. Теорії держави	12
1.2. Мілітарно-фіскальна теорія генези держави	22
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ДО ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ	38
2.1. Державне будівництво в Україні	39
2.2. Зворотна перспектива Тілли у контексті посткомуністичних трансформацій	51
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ З ПОЧАТКУ ВІЙНИ	63
3.1. Реформи під тиском: трансформації в умовах війни	63
3.2. Спроможна держава в Україні: конфлікти та перспективи	76
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92

ВСТУП

Актуальність теми магістерської дисертації.

Держава – це основний інститут сучасного суспільства, але так було не завжди, ще не так давно, значну кількість територій населених людьми не контролювали жодні з держав (Scott J., 2011). А, насправді, якщо дивитися не просто на політичні карти світу, а на реальність – то і сьогодні буде під великим питанням наявність реального контролю держав над багатьма територіями та їхнім населенням. Сучасна людина звикла до існування держави, і, як правило, вважає, що так було завжди, що це є нормальним існуванням речей в природі.

Люди часто сприймають державу як найочевидніше явище, і вважають, що стабільність і спроможність держави залежать виключно від політичної волі її керівництва. Світогляд в якому процеси в державі оцінюються виключно через призму дій еліт та їхніх рішень протягом всієї історії, насправді, багато в чому, мали дуже спрощений погляд на явище держави і суспільства. Ті чи інші еліти існують не в вакуумі, і їх рішення багато в чому дуже сильно залежать від внутрішніх і зовнішніх умов в яких вони діють. Якщо ми подивимось на держави в їх регіональній, геополітичній проекції, ми дуже часто побачимо велику схожість тих чи інших процесів, які там відбуваються.

Сучасні нам держави епохи високого модерну, як явище, виникли не так давно, і виникли вони спочатку в західній Європі в процесі складної соціально-політичної еволюції / трансформації тих суспільств. Модерна держава не була і не є детермінантно обумовленим явищем. І абсолютна більшість країн були спроектовані за образом саме західної моделі держави, хоча історично вони не проходили той самий шлях, який пройшли його західні країни (Кутуєв П., 2016 с.197). А одним із найважливіших факторів, який впливав на генезу модерної держави на заході – були війни, зовнішні загрози та спосіб держав реагувати на ці виклики.

Сучасні соціологічні теорії часто розглядають державу ціннісно-нейтрально, а відтак як стаціонарного бандита, котрий закріпився на певній території та отримує довгостроковий дохід від місцевого населення у довгостроковій перспективі (Mancur O., 1993 р.567). І це, мабуть, багато в чому справедливе твердження, особливо, щодо генези держави як явища на більш ранніх стадіях свого розвитку, але в наш час здебільшого вона стала не просто стаціонарним бандитом, а основним інститутом сучасного суспільства. Охорона і нагляд, освіта, санітарно-епідеміологічний контроль, система охорони здоров'я, судова система, логістична інфраструктура, міжнародна торгівля та ще безліч інших функцій так чи інакше, на пряму чи опосередковано, виконуються або регулюються в кожній державі світу. Саме тому від спроможності держави залежить не просто якість життя її громадян, а дуже часто і взагалі їх можливість до існування.

Питання розбудови спроможної держави є дуже актуальним питанням для України з самого початку становлення її незалежності у 1991 році, і вкрай гострим питанням після початку повномасштабної війни, яка розгорілася у 2022 році. Україна у своїй новітній історії пройшла важкий шлях трансформацій і соціально-політичних потрясінь – розпад Радянського Союзу, перші роки незалежності і створення національних державних інституцій, розгул бандитизму, процес централізації влади в епоху Леоніда Кучми, Помаранчеву революцію, революцію Гідності, зовнішню агресію Росії, яка анексувала Крим і розпочала військовий конфлікт на Донбасі, етап важких реформ на шляху до євроінтеграції, розбудову армії, а зараз вже другий рік веде повномасштабну війну проти агресора за своє існування.

Сучасний етап розвитку української держави характеризується значними політичними та соціальними змінами, які відбулись багато в чому саме у відповідь на військовий конфлікт який розпочався з 2014 року. Ця дисертація має на меті дослідити становлення української державності з її початку, та проаналізувати вплив війни і зовнішньої загрози, які стали вирішальними в

аспекті розбудови державності.

Наукова розробленість проблеми дослідження

Оцінюючи стан дослідження проблеми важливо виокремити низку праць науковців, які займалися дослідженням впливу збройних конфліктів і зовнішніх загроз на процес розбудови держави. До них належать Ч. Тіллі, В. Ганєв, Г. Дерлугьян, О. Мансур, Г. Соренсен, Й. Юде, С. Джеймс, Р. Колінз, К. Хендрікс, П. Федорченко-Кутуєв, А. Багінський.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація написана в рамках ініціативної науково-дослідної теми кафедри соціології «Соціологічні та політологічні дослідження конфліктів в контексті динаміки модерну: від теорії до врегулювання» (реєстраційний номер: 0122U202039), керівником якої є професор, доктор соціологічних наук Павло Володимирович Федорченко-Кутуєв.

Мета дослідження – розкрити вплив військових конфліктів і зовнішніх загроз на державне будівництво в Україні.

- 1) Узагальнити наявні матеріали щодо впливу військових конфліктів та зовнішніх загроз на державотворення.
- 2) Визначати соціально-політичне становище в Україні з 1991 року до початку військового конфлікту 2014 року.
- 3) Здійснити фіксацію, контекстуалізацію та дескрипцію основних соціально-політичних змін в Україні з початку військового конфлікту 2014 року. Визначення напряму динаміки змін у сферах оборонної політики, громадського управління, зовнішніх відносин тощо.

Об'єкт дослідження – вплив військового конфлікту та зовнішніх загроз на соціально-політичні трансформації в Україні.

Предметом дослідження є Предмет дослідження – розбудова спроможної держави в контексті військового конфлікту Росії та України.

Методи дослідження проблеми магістерської дисертації: для розв'язання вищеназваних завдань, була застосована низька загальнонаукових методів:

аналіз та синтез, індукція, дедукція, методи теоретичного моделювання, критичного та міждисциплінарного підходів до досліджуваної проблеми, метод порівняльно-історичного аналізу, герменевтичний метод для реконструкції поглядів соціологів-теоретиків та проблемний виклад матеріалу з соціально політичного розвитку України в контексті боротьби за реалізацію політики модернізації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці поняття спроможності держави, яке слугує оптикою для розкриття механізму впливу військового конфлікту та зовнішніх загроз на соціально-політичні трансформації в Україні та розбудови держави, яка здатна на формулювання та успішну реалізацію політики модернізації.

Теоретична цінність роботи.

Теоретична цінність роботи полягає в розвитку концепції модернізації держави і теорії держави, що сприяє розвитку, яка уточнює і розширює ці концепції, надає новий інструментарій у вигляді поняття спроможна держава, та акцентуалізує увагу на ролі війни і зовнішніх загроз в розбудові держави та запроваджує поняття спроможної держави.

Практична цінність роботи

Практична цінність даної роботи полягає в акцентуалізації проблеми впливу військових конфліктів і зовнішніх загроз на процес модернізації та на виявленні пріоритети у розбудові спроможної держави, тобто такої, яка може успішно відповідати на зовнішні і внутрішні загрози, як першочергової і пріоритетної задачі в процесі державного будівництва.

Структура магістерської роботи зумовлена логікою дослідження і складається із вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг роботи – 100 сторінки, з них – основного тексту – 84 сторінок. Список використаних джерел містить 95 найменування.

РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙН І ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ НА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

1.1 Теорія держави

Незважаючи на те, що в масовій свідомості закоренилося уявлення про державу як самоочевидний факт – науковці досі не мають єдиної та повністю погодженої думки щодо визначення держави. Є велика різноманітність поглядів, що відображає складність та багатогранність держави як політичного явища, звісно в різні епохи були різні думки щодо такого визначення.

Першими європейськими філософами, які обмірковували це питання були Платон та Арістотель. Вони описували свою реальність в якій існували, описували давньогрецькі поліси – міста-держави, які були нормою в Давній Греції. За Арістотелем людина – політична істота, а держава є кінцевим продуктом природного розвитку людини. Основна ціль місто-держави – це допомога у досягненні блага для своїх громадян та виховання культурних людей. Держава має бути доволі великою, щоб мати змогу захищати себе, але і не надто великою, щоб не ускладнювати можливість управління. Арістотель наголошував, що Поліс – це перш за все люди, його громадяни, а вже потім матеріальні блага та інституції (Арістотель, 2000).

Відносно сучасний погляд на державу почав розвиватися лише з 16 століття, з праць флорентійського мислителя та державного діяча – Ніколо Макіавеллі, який розглядав державу як силу, за допомогою якої можна відновити стабільність. Макіавеллі вважав, що громадяни самі по собі схильні до егоїзму та ворожнечі між собою, що вони самотійно не спроможні досягти ні порядку, ні тим більше безпеки, тому на його думку держава, як втілення влади – є необхідною для забезпечення контролю і підтримки порядку. Тільки держава може взяти під контроль конфлікти, які є невід'ємною частиною людської природи. Макіавеллі також вважав, що для досягнення своїх цілей держава не повинна обмежуватися жодними моральними нормами, а повинна використовувати всі доступні, хоч би і жорсткі та аморальні засоби для

підтримки порядку та стримування деструктивних тенденцій в суспільстві. На думку Макіавеллі, для стабільності та процвітання нації – ключовим є сильний і могутній правитель, державець, який використовує владу для вирішення проблем держави та захисту її інтересів (Макіавеллі Н., 2023).

Французький мислитель Жан Боден у 16-му столітті, зробив перегляд ролі та цілей держави, він вважав, що суверенітет - це беззаперечна основа монархії, яка обумовлює абсолютну владу монарха. Це був час переходу від середньовічного, феодалного розуміння держави до концепції абсолютної монархії, яка буде реалізована вже в наступному столітті. Важливим аспектом його бачення було те, що влада монарха не підлягає обмеженням з боку церкви чи інших інститутів, що закладало основи для розвитку сучасної державності, де влада відділена від релігійних установ. Боден вважав, що держава керується верховною владою, яка володіє правом управління всіма домогосподарствами та їх спільними ресурсами. Він підкреслював, що суверенна влада держави є постійною та абсолютною, необмеженою жодними умовами і може передаватися від однієї особи до іншої. Важливою характеристикою суверенної влади, за Боденом, є її єдність та неподільність, що в свою чергу виключає можливість розділення влади між різними гілками, такими як монарх, аристократія або народ, не кажучи вже про окрему судову гілку (Bodin J., 1967).

Томас Гоббс, видатний англійський філософ 17-го століття, який жив під час громадянської війни та єдиного республіканського періоду в історії Британії, додав значний вклад у соціальну та політичну теорію. Гоббс розглядав державу як необхідний механізм для підтримки порядку та стабільності, вбачаючи у ній основний засіб припинення «*Bellum omnium contra omnes*» (війни всіх проти всіх). Він вважав, що "природним станом" людини є егоїзм і жага до змагання, де панує безперервна боротьба за виживання. Він стверджував, що люди погоджуються на обмеження своєї свободи та передають владу державі як засобу самозбереження, тим самим

запобігаючи безперервний цикл взаємного знищення, а абсолютна влада держави є необхідною для введення порядку та безпеки (Гоббс Т., 2000).

Джон Лок мав значно оптимістичніший погляд на природу людини і роль держави порівняно з Гоббсом. Він вважав, що «природний стан» не обов'язково характеризується хаосом та конфліктами, але, незважаючи на це, визнавав необхідність існування держави, як інституції яка має захищати основні права людини. Лок ввів поняття суспільного договору, де індивіди добровільно погоджуються не порушувати природні права один одного на життя, свободу та власність і для цього добровільно створюють державу. Він підкреслював, що держава має функціонувати на основі згоди народу та є інструментом для забезпечення прав та свобод індивідів (Лок Д., 2023). Концепція суспільного договору суттєво вплинула на розвиток ліберальних ідей, теорії прав людини, та конституційного права

Жан-Жак Руссо, один з найвідоміших філософів Просвітництва, на відміну від Лока, і тим паче Гоббса вважав, що люди навпаки від природи є добрими та моральними, а вся проблема – в сучасній цивілізації. Він заперечував ідею права монарха на правління, стверджуючи, що справжнім джерелом влади в державі повинна бути воля народу. Руссо вважав, що суверенітет належить народу, а закони мають бути похідною від колективної волі. Він стверджував, що конфлікти виникають коли індивідуальні інтереси стають пріоритетом над суспільними, і що тільки так, держава може вважатися здоровою, яка за основу ставить саме суспільні інтереси. Жан-Жак Руссо розвивав іншу від традиційних монархічних та феодальних систем свого часу концепцію суверенітету, він наголошував, що справжній суверенітет не може належати одній особі чи невеликій обраній групі, а повинен належати всьому суспільству. Руссо продовжив ідеї Лока щодо теорії суспільного договору, і ці ідеї мали величезний вплив на майбутнє, і багато в чому стали основою для розвитку демократичних і ліберальних принципів сучасності (Руссо. Ж., 2001).

Ідеї Гоббса та, з іншого боку, Лока та Руссо, сформували в рамках однієї

парадигми суспільного договору дві фундаментально протилежні концепції у розумінні ролі держави та природи людини, і ці ідеї стали основою для багатьох подальших політичних дискусій, які тривали не одне століття, і, насправді, в політичному дискурсі тривають і по нині.

На зламі 18-го та 19-го століть в Європі відбулися значні зміни, що радикально вплинули на політичний та економічний ландшафт континенту. Революції, падіння традиційних монархій, поява республіканських режимів, мали величезний вплив на популярність демократичних ідей та вимог щодо громадянських прав. Паралельно з цим спостерігався і стрімкий розвиток капіталізму та промислові революції, що в свою чергу призвело до глибоких соціальних та економічних трансформацій. Недарма Ерік Гобсбаум назвав цю епоху вік революцій або період подвійної революції – політична у Франції і економічна в Англії (Hobsbawm E., 1962).

Такі зміни сприяли виникненню нових соціальних груп та класів, що в свою чергу посилювало актуальність проблеми боротьби за свої права. Широкі верстви населення, особливо робочий клас, стикалися з експлуатацією, низькими заробітними платами та важкими умовами праці. Ці соціальні проблеми в свою чергу стимулювали виникнення нового підходу, виникнення нових ідей розуміння суспільних та економічних відносин та ролі держави в цих процесах.

Одним з провідників таких ідей був німецький мислитель – Фрідріх Енгельс. Свою теорію розроблену на основі роботи «Стародавнє суспільство» (1877) Льюїса Г. Моргана він виклав у книзі «Походження сім'ї, приватної власності та держави». Він робить акцент на тому, що саме еволюція у виробничих та економічних відносинах в суспільстві спричинили виникнення держави. Він розглядає перехід від первісних форм суспільства, де був відсутній класовий поділ, до суспільств з розвиненою класовою структурою. Енгельс аргументує, що саме з появою приватної власності та патріархальної сім'ї відбувається розвиток та закріплення нерівності, а згодом і формування

владних відносин, що в свою чергу призводить до потреби у створенні державного апарату для підтримки цих структур. Теорія була побудована на ідеї, що надлишок виробництва в сільському господарстві створить можливість до поділу на тих хто обробляв землю та тих, хто через вивільнення часу міг займатися іншими справами. Згодом жага тих, хто живе за рахунок надлишкової продукції, виробленої землеробами, убезпечити свою приватну власність – призвела до створення держави. За Енгельсом, держава служить саме інтересам правлячого класу, виконуючи роль забезпечення порядку та контролю над робочим класом. Він описує державу як інструмент репресії, необхідний для підтримки існуючої класової нерівності. Енгельс вважав, що лише з ліквідацією класових відносин і встановленням комуністичного суспільства держава взагалі втратить свою необхідність та поступово помре, оскільки вона більше не буде потрібна для підтримки класового гніту (Engels F., 2010).

Друг і партнер Енгельса, відомий німецький соціальний теоретик Карл Маркс, також розглядав державу перш за все як інструмент класової диктатури та засіб захисту інтересів буржуазії, пануючого класу, що володіє засобами виробництва. Маркс стверджував, що держава виникає як результат розвитку класових конфліктів у суспільстві, оскільки існування приватної власності та несправедливий розподіл виробничих засобів призводять до нерівності (Marx K., 2016). Маркс вважав, що в ідеальному комуністичному суспільстві, де буде відсутня приватна власність, де не буде існувати і класових поділів, держава поступово перестане існувати як політичний орган (Kivotidis. D., 2019).

Карл Маркс та Фрідріх Енгельс наголошували, що перехід до справедливого суспільства можливий лише через панування пролетаріату, під час якого робочий клас централізує всі виробничі сили і збільшить продуктивність сил (Marx K.,; Engels F., 2004). Згодом, за відсутності класових конфліктів, зникне і потреба в державі. Таке суспільство, на думку багатьох послідовників Маркса і Енгельса – буде засноване на принципах колективного

управління, справедливого розподілу благ, де закони стануть зайвими, оскільки гармонія інтересів буде досягнута через спільні зусилля та взаємну підтримку

Ідеї марксизму, започатковані Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом, суттєво вплинули на розуміння ролі та природи держави в сучасному світі. За марксистською теорією, держава виникла не як природний чи нейтральний інститут, але як продукт та інструмент примусу, необхідний для підтримки існуючих класових відносин і, зокрема, панування капіталістичного класу.

Беручи за основу ідеї Бодена та Гоббса стосовно «Монополії держава на насильство», німецький соціолог Макс Вебер робить більш багатовимірний аналіз феномену держави. Він визначає державу як інститут, що ґрунтується на легітимному застосуванні сили. Він стверджує, що «держава є людською спільнотою, яка (успішно) претендує на монополію на законне застосування фізичної сили на певній території» (Weber M. 1991 р.78). Таким чином, держави можуть вдаватися до різних засобів примусу, включаючи ув'язнення, експропріацію, приниження та погрози смертю, для забезпечення контролю над населенням. Макс Вебер визначав державу як організацію, яка має виключне легальне право використовувати фізичну силу проти жителів своєї території (Cudworth et al., 2007. p.95).

У своїй праці «Господарство і суспільство» Вебер дає більше конкретне та розширене визначення, описуючи державу як політичну організацію, яка не просто успішно підтримує претензію монополії на законне використання фізичної сили, а і робить це з безперервною діяльністю. І тут він робить дуже важливі застереження зазначаючи, що зв'язок між державою та застосуванням сили не завжди був таким тісним, як у сучасному світі. Наприклад, в епоху феодалізму держава не мала безпосередньої монополії на насилля і діяла через опосередкованих феодалів, які хоч і легально від імені монарха, але застосовували таку силу власноруч. І також, тут варто наголосити саме на принципі безперервності. Тобто сама монополія на насильство не обов'язково

означає, що лише сама верховна влада безпосередньо може використовувати фізичну силу задля здійснення насильства над місцевими жителями, а перш за все мова йде про те, що держава це та політична організація, яка претендує на те, щоб бути єдиним джерелом легітимності для будь-якого фізичного примусу чи судового рішення щодо такого примусу. Навіть в прикладі коли закон дозволяє застосовувати силу щодо самозахисту – так таке право надає саме держава (Weber M., 2019).

Багато в чому еволюція ідей, щодо визначення того, що є держава, дуже сильно залежала від конкретної епохи та наявності емпіричних даних. Мислителі давнього світу, чи раннього просвітництва в цілому намагалися описати державу через саме той світ який їх оточував, і ті приклади які були в наявності. І так ми бачимо розвиток ідей від того, що держава це еволюція сім'ї патріархального типу, до ідей суспільного договору та насильницької концепції. І тільки пізніше, вже з початком XIX століття, коли почали з'являтися більш обґрунтовані історичні праці, коли почала розвиватися така наука як антропологія, з початком накопичення емпіричних даних ставало все більш і більш очевидним, що держава це не просто сутність сама в собі, а що це перш за все процес, і що держави формуються не просто через розвиток суспільства, а перш за все через завоювання, через поглинання більшими акторами менших, через конкуренцію на виживання. Такими чином ідеї Макса Вебера, через розгляд держави як організації, яка здійснює монопольний примус на певній території, багато в чому стали магістральними та домінуючими і до сьогодні. В тім треба сказати, що ідеї Лока та Руссо щодо суспільного договору, хоч наразі здебільшого заперечуються сучасною наукою, але саме вони стали основною для філософсько-політичних ідей в Європі з тих часів та лягли в основу формування вже більш пізньої модерної держави та сучасної національної держави в Європі. Сама ця ідея стала основою для легалізації влади в державах, коли як заміщення релігійної концепції легалізації влади, яка домінувала протягом багатьох століть до

цього. Але треба зазначити, що і ідеї Томаса Гоббса «війни всіх проти всіх» також і досі є вкрай актуальними, і використовуються багатьма сучасними режимами як засіб обґрунтування існування авторитарної системи, без якої життя суспільства начебто перетвориться на суцільний хаос.

Вже сучасний, американський соціолог та історик Чарльз Тіллі, який зробив суттєвий вклад в розуміння природи держави та розширив вже класичну концепцію Макса Вебера, в своїй книзі «Примус, капітал та європейські держави» дав таке визначення державі: «організації, що володіють примусом, які відрізняються від домогосподарств і родинних груп і мають явний пріоритет у деяких аспектах над усіма іншими організаціями в межах значних територій» (Tilly C., 1990, p.1-2.). Тобто головна різниця між державою та не великими соціальними групами – це можливість впроваджувати примус на значних територіях. В такій інтерпретації до поняття держава можуть відноситися імперії, національні держави, поліси, інші державні форми, але не включає племена, корпорації, релігійні організації. Але Тілі сам визнає, що навіть таке визначення є суперечливим, і що різні вчені можуть мати свої власні типології, і коли одні користуються більш уніфікованим визначенням, інші вважають за держави лише великі, централізовані і спроможні організації.

Тіллі також акцентує на тому, що держава постійно взаємодіє з іншими соціальними групами, які прагнуть впливати на її рішення та політику. Це відображається у складному політичному балансі між інтересами та потребами різних соціальних груп в межах держави, що загалом формує доволі динамічну систему (Tilly C., 1990).

Інша сучасна теорія держави – розроблена Мартином Макгуайром і Мансуром Олсоном «Теорія осілого бандита». Вони розглядали державу як «Осілого (стаціонарного) бандита», який займає певну територію на який встановлює свій контроль, з метою отримання довгострокових прибутків, через своєрідне системне пограбування – яке називається оподаткування.

«Осілий бандит» відрізняється від «мандрівного бандита» тим, що він намагається встановити саме довгостроковий контроль, на відміну від швидкого збагачення через грабіжницькі рейди. «Осілий бандит» раціонально встановлює такий рівень оподаткування, який залишає у пограбованого населення хоча б мінімальні ресурси за для системного відтворення їх ресурсної бази, а бажано навіть для її розширення, тоді як «мандрівний бандит» не думаючи про майбутнє, повністю розоряє населення, не залишаючи собі ресурсну базу на майбутнє (Mancur O., 1993 p.567).

Втім незважаючи на таку палітру визначень та на їх еволюцію протягом віків – наразі і досі немає єдиного та погодженого визначення держави, не тільки серед академічного співтовариства, але навіть і на рівні міжнародного права. Ось, наприклад, визначення від найавторитетнішої енциклопедії «Encyclopaedia Britannica»: Держава – це форма людського об'єднання, що відрізняється від інших соціальних груп своєю метою – встановленням порядку та безпеки; методами дії через закони та їх реалізацію; територією – зона юрисдикції або географічні кордони; і, нарешті, своїм суверенітетом (Encyclopaedia Britannica n.d.). І вже тут ми маємо деякі проблеми – чи реально всі суб'єкти, які ми сьогодні називаємо державами дійсно мають за мету встановлення порядку та безпеки? Чи всі держави на сьогодні діють методами законності? Яке конкретне і узгоджене визначення поняття суверенітету? Чи має суверенітет невизнана Турецька Республіка Північного Кіпру? Чи має такий суверенітет наприклад Андорра? Андорра, Ватикан, Лихтенштейн, Науру, Палау, та ще с десяток інших країн – навіть не мають своїх збройних сил. А, наприклад, Федеративні Штати Мікронезії мають договір із США, які мають зобов'язання захищати Мікронезію.

На рівні міжнародного права була одна із небагатьох спроб перерахувати ознаки, які б могли дати визначення держави: «Конвенція Монтевідео», яка була проголошена у 1933 році на VII міжнародній конференції американських держав. Більшість держав, які мали представництво на цій конференції були

колишніми колоніями, і тому в їх інтересах було виробити критерії для них та для інших колишніх колоній, щоб вони могли отримати правосуб'єктність. Ключовою статтею була сама перша, яка визначала такі критерії держави :

Держава як суб'єкт міжнародного права повинна мати такі кваліфікації:

1. постійне населення;
2. визначена територія;
3. уряд;
4. здатність вступати у відносини з іншими державами.

Також дуже цікавою була 3 стаття конвенції, в якій мова йшла про те що: «існування держави не залежить від визнання іншими державами» (Montevideo Convention, 1933). Таким чином під таке визначення, можуть потрапити багато не визнаних нині держав. І навіть в якийсь період часу могла потрапити навіть і не визнана ісламістська терористична держава Ісламська держава Іраку та Леванту, яка могла вступати у відносини з іншими схожими суб'єктами. Правда тут є питання щодо того, що таке визначена територія – ким саме вона визначена?

В свою чергу ООН – немає своїх критеріїв для визначення держави, і сама організація – немає і права визнавати або не визнавати ті чи інші утворення – державами. Це право мають лише інші держави, тим самим проголосивши про можливість встановлення офіційних дипломатичних відносин. Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, прийом до членів Організації «відкритий для всіх миролюбних держав, які візьмуть на себе зобов'язання, що містяться в Статуті Організації Об'єднаних Націй і які, на думку Організації, можуть і бажають ці зобов'язання виконувати». Прийом у члени Організації Об'єднаних Націй провадиться рішенням Генеральної Асамблеї за рекомендацією Ради Безпеки. Тобто лише інші держави, члени ООН – мають право визнавати інші держави, а не сама ООН. Притому що серед засновників ООН були наприклад Українська РСР і Білоруська РСР – як насправді не були реально незалежними і суверенними державами, так само серед засновників

була колонія Великобританії – Британська Індія, та Домініон Нова Зеландія (Статут Організації Об'єднаних Націй, 1945).

Також дуже цікавий кейс з Тайванем – раніше Тайвань як Республіка Китай у 1947 році стала членом ООН, але потім у 1971 році, замість Тайваню це місце зайняла Китайська Народна Республіка. Наразі Тайвань входить у 20 найпотужніших економік світу, має свій уряд, парламент, має армію розміром у 180 000 військових, яка входить за різними рейтингами у топ-20 армій світу, є одним з міжнародних лідерів в сфері виготовлення напівпровідників, і загалом одна з найрозвинутіших країн в світі. Але Тайвань визнає як державу лише 13 країн у світі, і серед цих 13 країн нема США. Якщо порівняти Тайвань з Сент-Вінсент і Гренадино чи з Сан-Марино, використовуючи різні критерії, скоріше за все таке порівняння буде на боці саме Тайваню. Але як ми бачимо, визначення критеріїв і питання міжнародного визнання – і досі на даний час не є повністю узгодженим, а скоріше за все не буде таким і в майбутньому.

Всього лише декілька століть тому, в Європі держава була не розривна з монархом, а точніше з правлячою династією, і навіть кордони держави були плінними і постійно змінними. Території були просто приватною власністю правлячих династій і контроль над ними найчастіше переходив від одних до інших навіть не через загарбницькі війни, а через династичні шлюби. Карл V Габсбург унаслідував величезні території в Європі, йому належала Іспанія, Нідерланди, Австрія, і до того ж він був імператором Священної Римської Імперії. Практично ніякий з сучасних критеріїв держави не підходить для аналізу тієї складної структури власності, з різним статусом якою володів Карл V Габсбург. Держава це перш за все – політико-правова абстракція, і в залежності від різних концепцій, і різних епох – визначення того що є державою може кардинально розрізнятися.

1.2 Мілітарно-фіскальна теорія генези держави

У процесі дослідження впливу військових конфліктів на розвиток держави, критично важливим є і аналіз самого утворення та розвитку державних утворень. Протягом віків філософи, антропологи, історики за для пояснення появи феномену держави створили велике різноманіття теорій. Більшість поглядів на генезу держави, були багато в чому суто позитивістським – як природній та детерміністський розвиток людства, і однозначно позитивним, або етапам розвитку, або його апофізом.

Основним акцентом майже у всіх теоріях зроблено саме на розвитку сільського господарства через окультурення зернових і досі являється загально визнаним: з розвитком технологій, людство поступово переходило до осілого образу життя через культивуацію земельного господарства, і відбувається це саме найбільш родючих регіонах планети. З розвитком сільського господарства, перші суспільства починають накопичувати їжу, що призводить до того, що частина суспільства вивільняється від роботи на землі так як надлишки від землеробства стимулювали поділ праці на дедалі більш спеціалізовані професії, і дали можливість займатися іншими справами такими як ремесло, що в свою чергу призвело до першої стратифікації, також з'являються «мобільні бандити», які існують за рахунок грабунку таких громад, але поступово з'являється той самий Олсіновський вже відомий «Осілий бандит».

Вже далі думки дослідників розділяються щодо основних додаткових факторів, які більше всього вплинули на розвиток і поширення державних формувань. Донедавна існувало два основних протилежних підходи до цього непростого питання: конфліктна та функціоналістська теорія. Представники конфліктної теорії робили акцент на нерівності і класовій боротьбі, або на зовнішній війні. Функціоналісти ж стверджували, що держава пройшла свою еволюцію і розширення через організаційні виклики, такі як управління продуктивності, розвиток торгівлі, та розбудові іригаційних систем

(Whitehouse H., 2022).

В цьому контексті робота відомого американського політолога та антрополога Джеймса Скотта: «Проти зерна, Глибинна історія найдавніших держав» (або проти усталених істин) (Scott J., 2017)., навпаки була зосереджена на критиці таких позитивістських теорій та представила інші погляди на процес формування стародавніх держав. Джеймс Скотт вказує, що людина як вид існує біля 200 тисяч років і абсолютну більшість своєї історії людство існувало без держав та навіть без сільського господарства. І навіть коли вперше виникло і доволі масово розповсюдилося культурне землеробство – ніякі держави, апріорі не з'являються ще як мінімум 4 тисячі років. Перші держави з захисними спорудами в містах, соціальною стратифікацією, системою збору податків з'являються на півдні Месопотамії лише 5 тисяч років тому, приблизно у 3200 роках до нашої ери. Саме там в Месопотамії, в містах Кіш, Урук, Ур, Лагаш, приблизно в цей час з'являється і перше письмо – шумерський клинопис, а з'являється воно в першу чергу саме для обліку зернових. Такі перші державні утворення не були стабільними і часто зникають невдовзі після своєї появи. Також ці держави зосереджували доволі малий відсоток населення від всього людства, абсолютна більшість якого росла поза межами держав і збільшувала свою кількість в незалежності від держав. Важливим фактором є і те, що це не перші держави створювали агрокультуру, і не вони створювали і перші гідравлічні будови для розвитку культур, а навпаки вони виникли переважно в заболочених місцях, де вже тисячі років існувало культурне землеробство (Scott J., 2017).

Ще одним ключовим фактором є і те, що держави з'явилися не просто в найродючіших землях на планеті, а саме там де були окультурені злакові. Група авторів у своїй роботі 2021 року: «Походження держави: продуктивність землі чи присвоєння?», на основі великої бази даних, провели емпіричне дослідження родючості землі та виявили залежність від розповсюдження саме злакових культур, а не, наприклад, бульби чи

коренеплодів, на появу ієрархії. Справа в тому, що інші види рослинництва – не потребують цілої системи зберігання, вони ростуть в різні сезони, їх легше і зберігати. Для прикладу, на території сучасної України, з її високою родючістю не виникло жодної стародавньої країни і мапа розповсюдження культурних злаків повністю співпадає з мапою появи давніх цивілізацій. Загалом вони наголошують, що поява держав була спричинена складною взаємодією між економічними, соціальними та екологічними чинниками (Mayshar J., Moav O., Pascali L., 2021).

Далі Скотт зосереджує увагу на критичному аналізі ролі землеробства у формуванні ранніх державних структур. Він аргументує, що перехід від збиральництва-мисливства до землеробства хоч і був одним з ключових факторів у централізації влади і створення стабільних інституцій, але не був просто технологічним кроком вперед. Дійсно, саме злакові культури через їх властивості, можна було легше зберігати, вимірювати та накопичувати. Саме можливість довготривалого зберігання, дозволило створити запаси їжі на випадок неврожаїв чи інших кризових ситуацій, що вже в свою чергу створювало можливість і для контролю для населенням через контроль таких запасів їжі. І з розвитком інфраструктури для обробки землі і збору урожаю, звісно вже з'явилась і необхідність в координації цих процесів через централізовану адміністративну систему. Джеймс Скотт вважав, що експропріація залишків цих злакових запасів і стала основою для розвитку фіскальної системи, яка в свою чергу і дозволила державним утворенням фінансувати будівництво інфраструктури, воєнні потреби та інші державні витрати. Але Скотт не вважає, що поява держави була детермінованою, чи апріорі свідчення обов'язкового прогресу людства. Навпаки він в своїй роботі наголошує на тому, що держава багато в чому виникає випадково та ключове – вона зовсім не є благом, як вважалось до того. Джеймс Скотт робить акцент на тому, що насправді якість життя землеробів була значно нижчою ніж у мисливців збирачів. Їх раціон був значно біднішим, вони весь час були

зобов'язані проводити на важких роботах в полях, і вони мали значно менше вільного часу. Така гіпотеза насправді частко підтверджується і сьогодні через порівняння сучасних племен мисливців збирачів в південній Америці та слаборозвинутих аграрних суспільств. Загалом, дійсно людство в розвинутих суспільствах досягла раціону і калорійності їжі мисливців, збирачів відносно недавно, може років 100-150 тому (Scott J., 2017).

В тім багато ключових питань щодо еволюції і розвитку держави досі були не розв'язані у переконливий спосіб. Якщо культурне землеробство в Євразії існувало тисячі років без держави, а, наприклад, в південній Америці такий розрив меншим, але все одно у 600 років то які ще обумовили це? Саме з намаганням знайти відповіді на ці питання, великою групою дослідників було проведене фундаментальне емпіричне дослідження завдяки розробці «Seshat: Global History Databank»: унікальний дата банк, в якому зібрані всі відомому людству емпіричні дані за 10000 років. Дослідники у свої роботі «Disentangling the evolutionary drivers of social complexity: A comprehensive test of hypotheses» (Розмежування еволюційних рушійних факторів соціальної складності: комплексна перевірка гіпотез) проаналізували 17 прогностичних моделей запропонованих в основних соціологічних теоріях виникнення держави: Продуктивність сільського господарства, давність сільського господарства, надання суспільних благ, гідротехнічне суспільство, урбанізація, торгівля, економічний обмін, інформаційна система, скалярне напруження, розширення територій, соціальна стратифікація, залізний закон олігархії, зернові культури, великі боги, соціальний контроль, інтенсивність війни, військово технічна революція. Їх аналіз на основі 100000 комбінацій із 17 предикторів показав що найбільш підтверджена модель вказує на сильну причинно-наслідкову роль поєднання декількох факторів: підвищення продуктивності сільського господарства та впровадження військових технологій (рис 1.1)

І що цікаво – аналіз показує, що на предиктор інтенсивність війни не

впливають жодні соціально-політичні фактори, такі як розмір території, чисельність населення, складність управління, наявність фінансової системи, а впливає лиш – військово-технічний розвиток (Whitehouse Н., 2022).

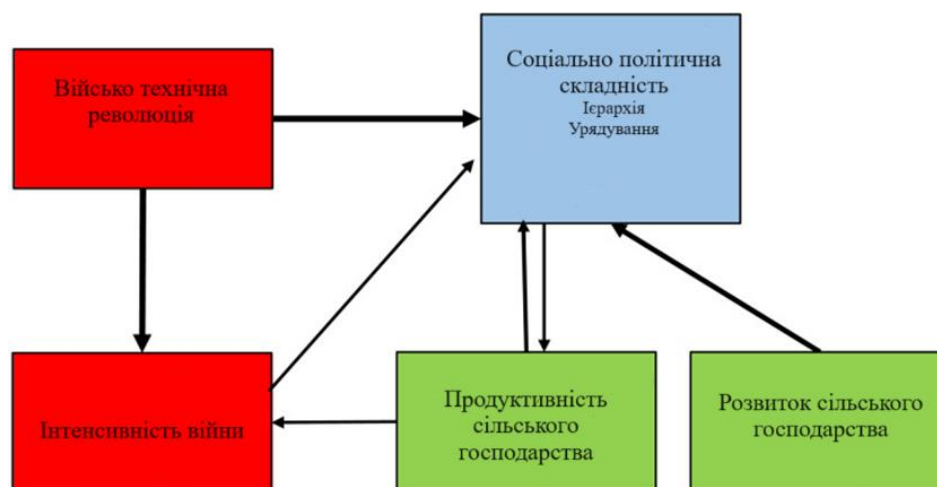

Рис 1.1 Причинність, яка впливає на еволюцію соціально політичної складності (товщина стрілок вказує на силу та стабільність ефекту).

(Переклад автора на основі статті Whitehouse Н., 2022).

Тобто саме розвиток військових технологій, а конкретніше зброї, серед аграрно розвинутих суспільств які акцентувалися на культивації саме злакових культур, і посприяв утворенню державних утворень. І все це по часу якраз збігається з ранньою бронзовою добою та появою перших шумерських держав в Месопотамії. Передова зброя надала можливість сконцентрувати владу, то розпочати завоювання, так і почали з'являтися перші держави як Урук, а пізніше і Ур. Ці держави були доволі слабкими та доволі швидко розпадалися, але процес централізації влади, розвиток письма та інших технологій протягом віків дав змогу в якийсь момент таки зосередитися на масовому виробництві бронзової зброї, що, насправді, було надважкою задачею, для якої потрібно було налагодити торгівлю оловом та міддю та опанувати технологію сплаву. В якийсь критичний момент цього виявилось достатньо для того, щоб різко з'явилась і перша протоімперія царя Уруку Лугальзагазі, на руїнах якої вже з'явилась і перша в історії імперія Саргона Аккадського. Саме в Аккадській імперії проходить і одна з перших адміністративних реформ, відбувається

масове будівництво дорожньої інфраструктури, централізація релігії та відбудова інституцій. Вже онук Саргона Аккадського, задумуючись о способах легітимізації своєї влади на такій великій території – оголосив себе не просто посланником богів на землі, а саме одним з них.

Розвиток зброї збільшувало інтенсивність воєнних конфліктів, що в свою чергу провокувало формування і великих імперій, які в свою чергу розвивали технології і тому числі металеві інструменти, які збільшували ефективність землегосподарства (Whitehouse H., 2022). В свою чергу поява перших держав, провокувала появу і інших ранніх держав в інших сусідніх регіонах. На відміну від первинних держав, ранні державні утворення не вимагають автономного розвитку. Обставини утворення ранньої держави, таким чином, можуть включати запозичення, з уже існуючих перших держав. (Cohen R., 1978 р.50). Держави на Кіпрі, на Криті, в Греції та в інших сусідніх регіонах, були створені вже не просто самостійно та автономно, а коли вже існували відносно розвинуті держави в Месопотамії та Єгипті. Світ-система бронзової доби, розповсюджувала моделі соціально-політичних відносин, зі свого ядра на периферію.

Таким чином розвиток продуктивності злакового землеробства, потім військова технологічна революція, спонукали створення мілітарно-фіскальної системи, яка в свою чергу створила перші держави, а потім в інших сусідніх регіонах відбулась реплікація такої ж соціально-політичної системи, стимулювавши там державне будівництво за схожою моделлю.

Таким чином найсучасніші наукові теорії не підтверджують більшість гіпотез, які за основу брали логіку прогресивізму щодо створення держави, також не підтверджують і різні функціональні теорії, класові і віддають перевагу війні, як ключовому фактору, який спонукав до створення перших держав. На основі цього висновку, додаткову значимість отримує мілітарно-фіскальна теорія Чарльза Тіллі.

Тіллі вважав, що саме підготовка та ведення війни, стимулює владу

системно вилучати засоби для війни у місцевого населення. І саме відпрацювання та вдосконалення цього процесу, призвело до розбудови фіскальної системи з розвинутою бюрократією, і формуванню нинішньої модернової держави (Tilly C.,1990).

У своїй статті «Війна і будівництво держави як організована злочинність», Чарльз Тілі порівнює процес державотворення у середньовічній Європі з охоронним рекетом. Коли та чи інша банда, яка постійно грабує місцеве населення в якийсь момент починає продавати захист від самих себе, встановлюючи системну данину. Але згодом ця банда стає вимушеною захищати своїх данників і від інших конкурентів, які також мають бажання їх пограбувати і таким чином продається не тільки захист від себе, а вже і захист від інших, зовнішніх бандитів. Ця модель повністю відтворює і сучасний рекет (Tilly C.,1985 p.169).

Ця модель Тілі в свою чергу дуже добре пояснює і генезу Київської Русі на її початку – варяги Русь, які мали риси торговельної банди, в якийсь момент встановлюють собі базу в Києві. У них немає жодного бажання будувати якусь державу, перейматися проблемами місцевого населення, ні у них є торгівельний пост і база з якої вони починають виходити в околиці і грабувати там місцеве населення, збираючи на продаж рабів, хутро, їжу. Поступово вони вибудовують більш ефективну в довгострокову часі модель – вони обкладають навколишні племена даниною, тобто продають захист від самих себе. Але згодом у них виникають суперечки і з іншою організованою злочинністю в цьому регіоні – хазарами. Це призводить до сутичок за контроль над данниками, і змушує Русь вкладати більше ресурсів розбудови армії, а отже поліпшувати видобуток ресурсів з місцевого населення, та розширювати зону свого контролю на інші території, що в свою чергу також призводить до конфліктів з іншими місцевими бандитами. Так поступову починає зростати територія контролю, нею стає важче управляти, і на ці нові території призначаються родичі, яка на місці починають реплікацію тієї самої моделі з

рекетом. І тільки потім вже стає необхідність в посиленні контролю через інструмент релігії, потрібен облік, а отже і навчені бюрократи, потрібна зброя а отже і якийсь промисел, поступово вони стають вимушені вступати в дипломатичні відносини і з іншими «Стаціонарними бандитами», з якими ведуть торгівлю, та переймають ідеї управління, способи ведення війною, та входять в міжнародну систему правових відносин через прийняття християнства (Толочко О., 2015).

Але ці ранньофеодальні європейські державні утворення все ще дуже далекі від тої модерної держави, яку ми сьогодні називаємо «Національна держава». Ці держави зовсім не мають розвинутої і розгалуженою бюрократичної системи, яка б могла проводити ефективне вилучення ресурсів з місцевого населення. Та і в принципі поки вони і не мають такої мети. Система управління територіями проводиться через все більш зростаючу та ускладнену феодальну систему, родоначальником якої став Карл Мартел. Він відавав своїм воїнам, тяжкій кінноті, яка не мала рівних собі по бойових характеристиках того часу, в володіння хутори, які і мали забезпечити цього воїна – лицаря. Щоб забезпечити такого лицаря зброєю, обладунками, бойовим конем – треба було багато дворів. Таким чином цей Лицар сам займався видобутком, але мав служити королю, і ділитися частиною свого видобутку. Згодом система зросла до над складної конструкції герцогів, баронів, маркізів та іншою дрібною аристократії, яка самостійно володіла своєю землею, а ще і постійно змінювала хазяїнів над собою. Збір війська для монархів став дуже нетривіальною задачею, бо треба було якось змусити чи вмовити всю цю розширену аристократію – явитися на поле бою. Король і не мав можливості прямо видобувати ресурсів із територій своїх васалів, але мав свій власний наділ, отримував якусь долю від своїх васалів, та мав ренту з торгових шляхів.

З рештою вся ця система породжувала постійні конфлікти як в середині так і зовні. Королі, які постійно вели зовнішні загарбницькі війни, або відбивали

навали від інших – постійно потребували мати дієздатну армію. Це змушувало їх все більше намагатися займатися вилучення в середні державного утворення, що збільшувало конфліктність із феодалами. Нова військово-технічна революція (Derluigian G., 2005) призвела до появи артилерії та ручної порохової зброї. Така зброя потребували великої концентрації ресурсів, та складної системи виробництва, але саме вона дала в першу чергу змогу верховній владі побороти внутрішній спротив, і провести централізацію. Реформи які почали впроваджуватись у Франції з часів кардинала Рішельє і до Людовика XIV, розбили внутрішній спротив феодалів, та допомогли сконцентрувати більше ресурсів для виготовлення зброї та ведення зовнішніх війн. Але це не було самоціллю, а багато в чому було вимушеним процесом. Коли Людовика XIV побудував Версаль, та змусив заселитись туди феодалів перетворивши їх на дворян, щоб мати постійний контроль над ними, він був змушений почати розбудовувати централізовану фіскальну королівську систему, яка займалась видобутком ресурсів з населення замість феодалів. І саме таким чином у Франція почалась розбудова організації яку ми сьогодні називаємо держава (Tilly C., 1985 p.69-71).

Але Тіллі робить важливе зауваження, влада не тільки продає захист від себе, вона продає захист своїм клієнтам і від зовнішніх загроз, причому під цим мається на увазі не просто захист в середині, а і в тому числі вихід на інші ринки, захист преференцій в міжнародній торгівлі, контроль над торговими шляхами, усунення конкуренції на міжнародних ринках.

Тілі пропонує таку модель розвитку модерної держави:

1. Ведення війни: усунення або нейтралізація суперників за межами територій.
2. Державне будівництво: усунення чи нейтралізація суперників усередині цих територій.
3. Захист: усунення чи нейтралізація ворогів своїх клієнтів.
4. Вилучення: придбання засобів здійснення перших трьох типів

діяльності – ведення війни, державного будівництва та захисту (Tilly C.,1985 р.181).

Вкрай важливу роль у процесі генези модерної держави є і розвиток капіталізму. Саме він давав змогу правителям збільшувати збір ренти через надання послуг захисту своїм клієнтам (торгівцям, капіталістам). І саме ці клієнти в тому числі, стимулювали введення зовнішніх війн для покращення своїх позицій на ринках. В цей час і відбувається диференціація держав за способом видобутку – через прямий, тобто через розбудову громіздкої бюрократії, яка мала змогу добратися до кожного двору, або через збільшення ренти від надання послуг захисту капіталістам і торговцям. Наприклад, Англія та Нідерланди, не мали необхідність розбудовувати надпотужну бюрократичну систему, так як доходів від захисної ренти повністю вистачало на розбудову великої та ефективної армії. А маленька Пруссія на той час мала маленьку територію, маленьке населення, там не було розвинутого капіталізму з якого можна отримувати ренту, тож для того, щоб розбудувати велику армію яка була необхідною для виживання – вона була вимушена розбудовувати централізовану систему видобутку ресурсів з місцевого населення та створювати громіздку бюрократію.

Весь цей процес, який був простимульований знову ж таки революцією у військових технологіях розпочав процес державного будівництва по всій Європі. Тіллі вбачає таку схему: (а) успіх деяких носіїв влади у «зовнішній» боротьбі породжує різницю між «внутрішньою» та «зовнішньою» ареною співвідношення сил; (b) «зовнішнє» суперництво породжує «внутрішнє» державне будівництво; (с) «зовнішні» угоди між державами все сильніше впливають на форму та становище окремих держав (Tilly C.,1985. р.175). Фіскальна система, правоохоронна система, судова система, система освіти, та інші інституції – насправді є побічними продуктами в процесі державного будівництва заради ведення війни, а не самоціллю на початку. Тобто якби не необхідність ведення війни, було б набагато складніше централізувати владу в

руках великих володарів, якби не потрібність ведення війни, розвиток бюрократичної системи, оподаткування, сфери освіти, охорони здоров'я відбувся б повільніше (Багінський А.В., 2016 с.24).

Таким чином, розмір бюрократичної системи влади залежав від зусиль що витрачається на вилучення, державне будівництво та на ведення війни. І співвідношення вибудовувалася від залежності ресурсної бази та рівня капіталізації економіки (рис. 1.2)

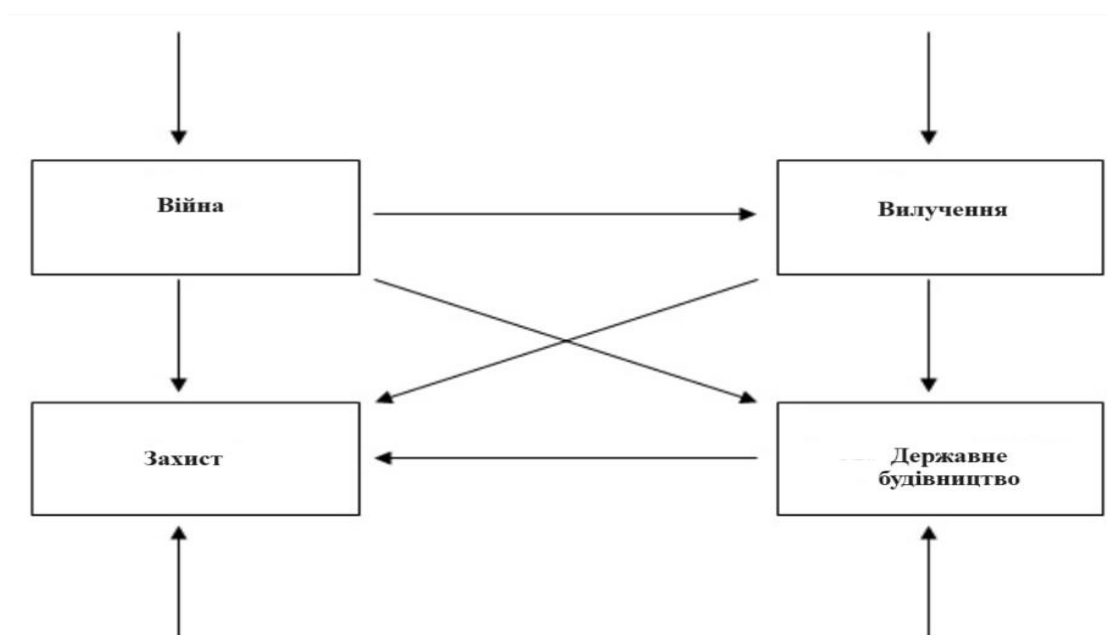

Рис 1.2 Схема взаємозалежності війни, вилучення, захисту та державного будівництва за Чарльзом Тіллі.

(переклад автора на основі Tilly C.,1985 p.183).

Європейські держави сформувались в процесі розповсюдження географії примусу та капіталу, конкуренції всередині, а також через тиск інших держав, змінюючи свої організаційні структури в межах підготовки та ведення війни (Tilly C.,1990).

Відома концепція Чарльза Тіллі: «Війна створює державу, а держава породжує війну» розкриває то яким чином відбувається процес реплікації, який змушує всі інші суб'єкти в Європі розбудовувати свої держави, які також постійно породжують війни. І в якийсь момент, після чергової «Війни всіх проти всіх» відбулося підписання Вестфальського договору 1648 року, який в

свою чергу закріпив концепцію державного суверенітету, і відзначив перехід від феодальної системи до сучасного типу держав. Та організована спроможність, яка розвинулась в цих державах, поступово пришвидшила розвиток капіталізму, стимулювала розвиток науки та відкрила шлях до колоніальних воєн, які в свою чергу почали реплікувати європейську модель держави по всьому світу. Цю ж модель впроваджували колоніальні держави в своїх колоніях, а пізніше вона стала інституціолізована через міжнародні організації такі як Ліга Націй та Організація Об'єднаних націй, які умовно кажучи видають сертифікат на державу (Wimmera, A., Feinstein, Y., 2010)

Таким чином сучасна національна держава, яка виникла в доволі унікальних умовах в Європі, була розповсюджена, скопійована та нав'язана як шаблон по всім іншим континентам, по всім іншим суспільствам, які мали насправді дуже часто зовсім інший досвід, та інший розвиток інших умовах.

І тут постає інше питання, якщо війни були стимулом до генези держави у минулому, то що ми можемо сказати стосовно цього співвідношення сьогодні? Чи породжують війни сьогодні посилення і розвиток державних структур, так само як це відбувалось під час розвитку європейських держав, чи навпаки вони призводять до занепаду держав (Багінський А.В., 2016)?

Це питання наразі одне з найактуальніших серед дослідників питання спроможної держави. Багато науковців вважають, що в сучасному світі мілітарно-фіскальна теорія Чарльза Тілі більше не працює. Одну з основних причин, яку вбачають дослідники це те, що сучасна світова система яка фіксує кордони, і не виступає проти завоювань, робить війни локальними та обмеженими, тим самим зменшуючи зовнішні загрози, через що втрачається стимул до розбудови спроможної держави, і навпаки стимулюючи війни у середині країн, які самі по собі не стимулюють до будівництва державних структур, і теж саме стосується і можливості отримувати міжнародну фінансову допомогу. Тобто тим фактом, що світова система стримування війни, вона тим самим і стримує державне будівництво, а з іншого боку не дає цим державам

згинуті у боротьбі (Jüde J., 2021). Є і інші думки, наприклад, датський професор політології Георг Соренсен, навпаки вважає, що війна більше не створює держави, а радше руйнує їх на Глобальному Півдні (Sorensen, G., 2001).

Досліджуючи цю проблему доктор політичних наук Йоханес Юде у 2021 році випустив свою нову роботу: «Створення чи знищення держав: коли війна має формуючий ефект?», в якій зробив дослідження впливу війни на державне будівництво в сучасній Африці. Щоб перевірити це він зробив аналіз, спираючись на докази дуже успішних збройних повстанців: Народної організації Південно-Західної Африки (SWAPO) в Намібії, Національного руху Сомалі (SNM) і Фронту народного визволення Еритреї (EPLF), які всі успішно захопили владу в своїх країнах. Проте лише EPLF розвинув протодержаву, тоді як ні SNM, ні SWAPO не отримали такого рівня організаційної спроможності. Свій аналіз він робить на порівнянні збройних рухів як організацій подібних до держави, коли вони так само встановлюють контроль над територією, населенням, та розбудовують управлінський апарат (Jüde J., 2021).

Юде вивчаючи мілітарно-фіскальну модель Чарльза Тіллі, та сучасну критику щодо того, що ця модель не є актуальною, робить спробу модифікації теорії Тіллі, через введення 3 типів економічно відтворення: ренти, непрямого видобутку/збирання доходів через посередників і прямого видобутку/ збору доходів самою організацією примусу (Jüde J., 2021). Під рентою він розуміє – гроші, отримані або від зовнішніх спонсорів, або від експорту цінних ресурсів. Він вважає, що коли рента становить основну частину доходу організації, вона втрачає стимули до розбудови державних інституцій, і просто стає автономною від населення. В такому випадку війна не має формуючого ефекту.

Під непрямым вилученням розуміється не сильне залучення у внутрішній контекст, а вилучення через посередників: кланів, мафій, релігійних організацій. Тобто така саме система яка існувала в феодальній Європі, коли королівська влада не мала фіскальних інституцій, і отримувала податки через своїх васалів. Така система вже більше понурена у внутрішній контекст, але також не має

сильного формуючого ефекту, бо не стимулює розбудовувати складні інституції.

А от саме пряме вилучення на думку Юде – і є тим самим основним формуючим ефектом, коли організація немає доступу до ренти або непрямого вилучення, або їх не достатньо – вона попросту вимушена розбудовувати фіскальну систему. Така система також спонукає і до встановлення відносин з місцевим суспільством, і крім примусу використовувати і переконання, це змушує організацію йти на компроміси з суспільством, захищати його інтереси, починати розбудовувати систему соціального захисту. А це в свою чергу сильно ускладнює і саму структуру організації, і все разом призводить до кумулятивного ефекту – розбудови держави.

Режим економічного відтворення	Вплив на збройний рух
Орендна плата	Вони не потребують територіального контролю та створення видобувного апарату, а також розвитку суспільних зв'язків. → Війна не має формувального ефекту
Непряме вилучення	Не потребує територіального контролю та створення видобувного апарату, але розвиток деяких суспільних зв'язків → Війна не має формувального ефекту
Пряме вилучення	Вимагає територіального контролю та створення видобувного апарату, а також розвитку міцних суспільних зв'язків → Війна має формувальний вплив

Таблиця 1.1 . Коли війна створює держави? Короткий виклад теоретичних основ.

(Переклад автора на основі статті Jüde J., 2021).

І як показує Юде саме тому серед цих трьох африканських збройних рухів,

став успішним саме EPLF в Еритреї, оскільки через умови в яких він перебував – лише він спирався на пряме вилучення, тоді коли інші не мали в цьому причин.

Таким чином модерна національна держава, як і на початку своєї історії – виникає саме через ведення війни, або як мінімум через існування чи усвідомлення зовнішньої загрози. І не дивлячись на мейнстрімну в ліберальному середовищі гіпотезу суспільного договору, саме війна є тим рушієм яка створила державу, як спонукала до розвитку складної організаційної структури, до розвитку економіки і науки, до розвитку соціального сектору разом з освітою та системою охорони здоров'я. Як колись, з'явилися, і скоріше за все саме випадково – перші держави на Близькому Сході, вони спровокували процес розбудови по своїй подобі і в інших суміжних регіонах Європи, так саме розвиток національної держави після епохи середньовіччя і встановлення Вестфальської системи - модель національної держави розповсюдилась по всьому світу, і особливо встановилася після розпаду колоніального світу. Але так як ця модель виникла в Європі в доволі унікальних умовах, які суттєво відрізнялися від всього іншого світу, реплікація цієї моделі, особливо в умовах заморозки воєн – насправді здебільшого не призвело до розбудови спроможних держав в інших регіонах. Більшість з тих кому вдалося, такі як Японія яка пройшла свій етап модернізації через мілітаризацію – зробила це до встановлення міжнародної правової системи, і навіть той факт що її надважка мілітаризація привела її до доволі трагічної історії, Японія все одно через перебудову залишається спроможною країною. Багато інших країн, яким вдалося побудувати спроможну державу, хоч і після встановлення міжнародної системи, яка була покликана на заморозку воєн, також в ході ведення воєн, які система не змогла зупинити. Це Ізраїль який зі свого заснування у 1948 році провів декілька екзистенційних воєн, і в ході них розбудував одну з найспроможніших держав, і армію, яка за розміром і не може конкурувати з армією США, але за ефективністю як мінімум на її рівні. Так саме це стосується і інших, нині важливих країн – Китай, Тайвань, Республіка Корея, В'єтнам, і Ірландія.

Авжеж не істинною буде думка і те, що війни виключно призводять до зміцнення держав, і не тільки через те, що багато держав втрачали свою незалежність, або повністю зникли з політичної карти світу через програні війни, а в тому числі і через те що надлишковий мілітаризм – дуже часто в історії призводив до надсильного напруження системи, яка у підсумку не витримували, і розвалювалася саме під своїм же тягарем. Також справедливо сказати, що такий мілітаризм в тому числі і спонукає до постійної і агресивної експансії, і дуже часто одразу по декільком фронтам. Той самий приклад нацистської Німеччини – надпотуга яку вони побудували в підсумку сама і завела їх в таку ситуацію. Так само це стосується і Імперіалістичної Японії. І що цікаво – приклад цих двох держав, це приклад прискорених модернізацій (мається на увазі Пруссія) через мілітаризацію, який призвів з одного боку їх до розгрому і війни, а на прикладі Німеччину навіть у двох світових воєн, але через подальшу трансформацію режиму на не мобілізаційний, вони все ж змогли розбудувати дуже спроможні держави. На відміну від СРСР, який пройшов мілітаризовану мобілізаційну модернізацію, виграв у світовій війни, але сам розвалився, так як не встиг самостійно трансформувати свою мобілізаційну потугу (Derluguian G., 2005).

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ДО ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

2.1 Державне будівництво в Україні

Україна здобула свою незалежність у 1991 році, внаслідок краху СРСР, і разом з розпадом «соціалістичного табору» згодом у світі утворилося двох десятків нових держав. У 1991 році Україна не розбудовувала свою державу з нульового фундаменту, а так чи інакше вже мала ті чи інші державні структури якій їй залишилися в спадок від УРСР. «Радянський Союз етап модернізації пройшов раніше, ніж виникла незалежна Україна, яка дістала у спадок чимало соціальних та економічних рис модернізованого суспільства» (Головаха Є., 2003, с. 87). Але треба і зазначити, що радянський спадок був неймовірно суперечливим і конфліктним, і мав суттєві відмінності від «еталонної» моделі модерної держави як в країнах заходу, втім менше треба і забувати що саме їх модель держави стало основою і для СРСР. СРСР який з'явився після краху Російської Імперії, та після довгих і кривавих років громадянської війни та експансії, намагався розбудувати абсолютно новий проект. Ленін будучи ідейним марксистом скоріше жадав світової революції пролетаріату, та розбудову нового світу (Кутуєв П., 2016), ніж розбудови модерної, національної держави. Але так чи інакше в процесі боротьби та намаганні стабілізувати ситуацію на підконтрольній території, і найголовніше – задля ведення збройного протистояння як в середині, так і назовні – більшовикам за підсумком все одно довелося розбудовувати державу і державний апарат. Дуже швидко вони згорнули ліберальні реформи, дуже швидко вони знову закріпачили селянство, і почали будувати мілітарну економіку, не за прообразом ідей Карла Маркса, а за прикладом Пруської держави, і її військової машини (Derluguian G., 2005). Взагалі ситуація багато в чому була дуже іронічною – більшовики маючи за ціль розбудувати комуністичне майбутнє, руйнують імперію, руйнують державу, але згодом вони самі стають

вимушені відбудовувати її, і вони не просто її відбудовують – Сталін розбудовую дійсно величезну військову машину, а зовсім не ту соціальну державу на яку багато хто сподівався в середні країни. Цікаво, що це також була спроба розбудувати модерну державу без капіталізму, який свою чергу був одним з ключових факторів генези модерної держави.

СРСР тільки під свій кінець мав нечувані 20% ВВП у сфері оборонно промислового комплексу, а до того це відсоток був скоріше за все і значно вищий (Collins R., 1995 p.1567). СРСР в першу чергу була країною для ведення війни, а не країною для розбудови комуністичного раю – кожне підприємство, кожен завод, все було розраховано на взаємодію з ОПК, десятки тисяч танків, мільйонні армії, та колосальні ресурси доволі бідної країни – на підтримку всього цього.

Для функціонування такої системи СРСР розбудував вкрай глибоко інтегровану бюрократичну систему, яка займалась не тільки видобутком ресурсів з населення, там прямою їх експлуатацією, а і широкого контролю над їх особистим життям. Мабуть ще ніколи в історії, на настільки великій території з таким великим населеннями, ще ніхто не відбудовував настільки інтегровану бюрократичну систему. Хоча ця система мала і суттєву відмінність, бо це була не просто автономна бюрократична система західного типу, а це була саме – партійна система, яка гібридно зрослася з адміністративною бюрократією.

Але ця система, сама себе і зруйнувала. Намагаючись вести конкурентну боротьбу із США за домінування у світі, СРСР був вимушений мобілізувати свої ресурси та сили у 3,5 рази ніж його супротивники. Контролюючи велику кількість клієнтських режимів у східній Європі, дотуючи, та надаючи протекторат великій кількості держав Азії, Африки, Латинської Америки, намагаючись облаштувати свій кордон розміром у 58000 кілометрів, паралельно вести декілька воєн на всіх континентах – СРСР не тягар імперського розпорошення сил (Collins R., 1995 p.1567). І це, насправді,

наводить на розуміння, що війни не тільки створюють держави і укріплюють їх (при умові успішності), а за інших обставин – вони їх знищують. Мабуть це була не єдина причина колапсу самого СРСР, і насправді Горбачов розуміючи ці речі і намагався провести перебудову, знизити рівень мілітаризації, запустити ринкові реформи. Але так чи інакше соціалістичний табір вже зазнав краху, і в східній Європі один за одним змінювалися режими.

З крахом соціалістичною системи, багато нових режимів і нових держав постали перед завдання розбудови своїх країн. І зрозуміло, що після краху соціалістичного табору, та втрати авторитету соціалістичної та комуністичної ідеї – здебільшого за основу моделі розвитку була взята саме ідея західної ліберально-демократичної національної держави. Таким чином перед країнами, в залежності від їх умов постало 4 основні задачі – демократизація, впровадження ринкових реформ, будівництво держави, та націотворення (Рябчук М., 2010). Умови дійсно були у всіх дуже різні – в тій самій Польщі насправді на відміну від радянських республік вже існували держава, Польща просто позбулась старого режиму та зовнішнього контролю зі сторони Москви, також в Польщі і не було проблем з розбудовою нації, як одного з ключових елементів функціонування сучасної моделі держави. Таким чином перед Польщею стояло в більший мірі дві, хоча насправді і не прості задачі – проведення демократизація, та проведення ринкових реформ.

На момент оголошення незалежності Україна мала разючі відмінності від інших новостворених постколоніальних країн, так як мала вже розбудовану адміністративну та бюрократичну систему. УСРС мала свою комуністичну партію яка багато в чому було однією з основних кузень кадрів для Москви. Була також і відносно відокремлена бюрократична система. Навіть якийсь час в УСРС був свій прообраз міністерства оборони, але в конституції 1978 року ця структура була прибрана. Тобто Україна потребувала не стільки розбудову абсолютно нової державної системи з нуля, скільки в першу чергу реструктуризації тієї системи яка була їй залишена у спадок від УРСР (Кутуєв

П., 2016 с.343). Але і насправді все одно неможна порівнювати ситуацію з Польщею, бо в Україні хоч і була розгалужена адміністративна система, але з іншого боку дуже багато чого треба було побудувати з нуля – нові центральні органи влади, встановити контроль над військовими силами на своїй території, встановити контроль на кордонами, запустити свою власну фінансово-кредитну систему, свою власну фіскальну систему, свої спеціальні служби та поліцію. Тож коли дуже часто Україну порівнюють з Польщею, то це дуже часто не коректною так як перед ними стояли задачі різного рівня на момент 1991 року. Україна мала розбудувати державу, хоче це було і легше ніж в зовсім нових постколоніальних країнах, Україна мала провести демократизацію, розбудувати ринок. І так, питання розбудови нації також було доволі актуальним.

І ще варто відзначити, що успадкування бюрократичного апарату від СРСР має не тільки свої переваги, але і недоліки: через специфічну структуру радянського режиму – «який втратив автономію від суспільства та єдину домінуючу логіку, що скеровувала його дії в усіх підсистемах соціуму шляхом делегування через узурпування, та перетворився на патерналістський устрій неотрадиціоналістського штибу. Такий устрій, поза сумнівом, не передбачав самостійного представництва та озвучення інтересів соціальними групами» (Кутуєв П., 2016, с 344). Тобто в якійсь мірі побудувати ринок і демократію, при певних умовах може бути легше з нуля, ніж через трансформацію комуністичної системи.

Треба також зазначити, що деякі реформи в економіці та політичній системи почали відбуватися ще і при СРСР – з 1989 року розпочалась роздержавлення економіки, та запровадження ринкових відносин. Правда вони більшою мірою стосувалися натурального, або бартового обміну.

Україна проголосила свою незалежність 24 серпня 1991 року, і вже у грудні провела референдум, та вибори президента. В грудні також був проголосований Закон України «Про Збройні сили України», згідно якому всі

збройні сили які перебували на території України мали або добровільно скласти присягу Україні, або перейти на службу до будь-якої іншої армії. Але, на жаль тут одразу і виник конфлікт, бо, по-перше, не всі військові формування захотіли перейти під контроль Києва, а, по-друге, Москва намагалася також отримати контроль над значними військовими силами в Україні і особливо в Чорноморський флот в Криму. Ці суперечки були вирішені лише згодом, але, на жаль, Москві вдалося отримати контроль над більшістю чорноморського флоту, що в свою чергу стане дуже серйозною проблемою для України у 2014 році.

Під юрисдикцію України перейшли: 9 293 танки і 11 346 бойових машин (Центр Разумкова., 2001), близько 1 500 бойових літаків і окрема армія ППО. Стратегічні ядерні сили із 176 міжконтинентальними балістичними ракетами, що несли сумарно 1 272 ядерні боєголовки, а також близько 2 500 одиниць тактичної ядерної зброї. Чисельність військ в Україні нараховувала близько 980 тисяч осіб (Лазоркін В., 2011). УРСР будучи другою за важливістю республікою СРСР, мала приблизно біля 30% всіх оборонних підприємств, на яких працювало біля 30% інженерів країни – складався з приблизно 700 промислових об'єднань і науковий організацій з загальною чисельністю робітників – понад 1,5 млн осіб (Головко В., 2003). Цей весь спадок також залишився у Україні.

Згодом був сформований парламент, уряд, державні символи, та інші державні структури. В правовій сфері діяли переважно закони УРСР або СРСР, також діяла конституція УРСР 1978 року, аж до консенсусного прийняття нової конституції у 1996 році. Цікаво, але і досі в Україні діють деякі закони які були прийняті ще у часи УРСР, наприклад «Житловий Кодекс України» був прийнятий ще у 1983 році, і тільки у 2022 році в тексті замінили «Українська РСР» на Україну. (Житловий Кодекс України, 1983).

На виборах президента України переміг колишній Голова Верховної Ради УРСР, який з 1988 по 1990 роки був завідувачем ідеологічного відділу

Центрального Комітету Комуністичної партії України, а от парламент продовжував діяти ще той який був обраний у 1990 році під час УРСР, в якому більшість була за комуністами, який потім змінили назву на «Група 239 за суверенну Україну». Незважаючи на те, що до влади поступово почали приходити представники націоналістичних і демократичних сил, серед лідерів яких було немало бувших дисидентів, країною продовжила правити ще вчорашня комуністична партійна номенклатура, і саме перед ними постала задача будувати нову країну, за ліберально-демократичним зразком. І насправді задача перед ними стояла доволі не проста, бо крім зазначених проблем з державним будівництвом, однією з ключових проблем яка одразу постала перед ними – була економіка.

На відміну від Польщі, Угорщини, та інших країн пост соціалістичного табору, Україна не мала свою власне відокремлену і з початку підпорядковану собі економіку, і не дивлячись на колосальні промислові комплекси – всі вони були лише ланкою в рамках загального виробничого комплексу всього СРСР. Крім того левову частину економіку займав ВПК, який зі згоранням холодної війни і розвалом СРСР було вирішено скоротити. Також слід зазначити, що і інша промисловість господарського типу, яка на той момент була в Україні – не була конкурентоспроможною в рамках світового ринку, а здебільшого була адаптована виключно в рамки закритої радянської економічної системи, або частково ще на ринки соціалістичного табору.

Розпад СРСР також привів і розпаду економічної системи в бувших радянських республіках. За перші 5 років виробництво цементу впало майже в 5 разів, виробництво електроенергії скоротилося з 300 млрд кВт на годину до 200 млрд, (Державна служба статистики, Економічна статистика / Економічна діяльність / Промисловість), доля промисловості в структурі ВВП скоротилося з 70% до 50% (World bank open data). Щодо самого ВВП дані доволі спірні бо насправді методи розрахунки ВВП у комуністичних країнах були зовсім інші, і існує багато різних моделей які пробують перевести ті дані

на західний манер: «По-перше, у ті роки ВВП ніхто не рахував за наявною на той час методологією. По-друге, відбувалося перевиробництво товарів, багато з яких були б неконкурентними в умовах вільного ринку. По-третє, тотальний товарний дефіцит був свідченням заниження цін, а значить, і дефлятора ВВП. По-четверте, різниця між офіційним і "чорним" валютними курсами була величезною» – пояснює головний менеджер з макроекономічного аналізу "Райффайзен банку" Сергій Колодій (Вінокуров Я., 2021). Але Світовий банк показує по своїм розрахункам що ВВП біля 80 млрд \$, коли як на 1999 рік він впав до 30 млрд\$. Найбільше падіння припало на 1994 рік, і склало мінус 23%. (Вінокуров Я., 2021). У 1992 році інфляція сягнула 2100%, а в наступному взяла пік у 10256%. Вдалося досягти стабілізації тільки к 1997 року, коли інфляція вже не перебільшували 10% (Державна служба статистики. *Індекси споживчих цін у 1991-2019рр.*).

Але причиною такого падіння та стагнації була не виключно в розриві економічних ланцюгів, та виходу на світовий ринок. «Вимоги неоліберального консенсусу» (Кутуєв П., 2016 с.345), були не виключно трендом у світі, а і величезною нагодою для бувшої партноменклатури, старих силовиків, «червоних директорів», та різного роду бандитів і авантюристів які на той момент володіли якимись реальним грошима – привласнити державну власність собі, таким чином ці внутрішні сили не просто стимулювали до децентралізації, демократизації та переходу на ринкові відносини, а прямо стимулювали дифузії державних структур, попри те, що насправді без держави, яка створює підтримує інституція, пройти етап трансформації до демократії та ринку – не можливо (Кутуєв П., 2016).

У березні 1992 року був прийнятий Закон України «Про приватизацію державного майна», і спочатку почалась приватизація особистого майна – квартири, земельні ділянки для особистого господарства чи для будівництва, садівництва тощо. Згодом розпочалась і приватизація державних підприємств, через ваучеризацію, а потім вже відбулися і славно відомі

залогові аукціони. Дуже часто перед такої приватизацією керівництво доводило свої підприємства до банкрутства, з цілю зменшити ринкову ціну підприємства, або були випадки коли деякі люди встановлювали контроль над логістикою, постачанням, зовнішньої торгівлею цілого ряду підприємств, і при тому не буду власником цих підприємств, і таким чином встановлювався цілий контроль на сектором. Вважається, що один з перших олігархів в Україні Євген Щербань – збагатів саме завдяки такий діяльності.

Болгаро-американський політолог Ванелін Ганев у своїй роботі «Посткомунізм як історичний епізод державного будівництва: зворотна перспектива Тіллі», на основі мілітарно-фіскальної концепції державного будівництва, розробленої Чарльзом Тіллі, розглядаючи поведінку посткомуністичних еліт, як в бувшому постсоціалістичному таборі, та і серед бувших радянських республік вважав за факт, що основним мотивом їх діяльності було все ж таки не державне будівництво а вилучення і присвоєння інституційних, економічних і культурних ресурсів які їм залишились в спадщину від старих режимів. В. Ганев таким чином перевертає логіку Чарльза Тіллі, називаючи це «звотною перспективою Тіллі» (a reversed Tillyan perspective), така собі розбудова держава навпаки. Посткомуністичні еліти вихолощували державні структури, з метою полегшення свого доступу до ресурсів. Це відбувалося не тільки в Україні, в тій чи іншій мірі у всіх країнах бувшого соціалістичного табору (Ganev V., 2005).

Схожої думки і Г. Дерлугьян: «ми спостерігаємо, по суті, формування різнорідних альянсів для захоплення політичної арени та власності, укладання пактів з приводу тимчасової або більш тривалої співпраці ... Стратегія подібних пактів при переході від диктатури до національної демократії пропонувала в ситуації, що склалася, набагато ефективніший спосіб набутти нового політичного капіталу... провінційні законодавці винагороджували своїх спонсорів та союзників прийняттям законів, поправок, підзаконних актів та службових інструкцій, видачею ліцензій, що наділяли тих різними пільгами

та привілеями при приватизації держвласності та здійсненні експортно-імпортних операцій» (Derluguian G., 2005, с. 240).

Період 90-их був доволі складним етапом, і певний час насправді в Україні розгорталася Гоббсівська війна всіх проти всіх, новостворені «барони-розбійники», які через заволодіння промисловими і інфраструктурними об'єктами почали втручатися у політику, розгул злочинності на всіх рівнях, яка тільки згодом почала набувати організаційну форму, регіоналізація еліт, тощо – в якийсь період владі стало зрозуміло що ситуація заходить вже зовсім у глухий кут, і вже другий президент України Леонід Кучма, розпочав певні дії щодо створення елементів порядку у головних соціальних сферах. Символом тої епохи став очільник Міністерства внутрішніх справ України – Юрій Федорович Кравченко, який розпочав доволі жорстку кампанію проти злочинності, в ході якої централізував майже розкладену міліцію, але яка і сама поступово стала перебирати на себе деякі характеристики злочинної організації. В цей же час в Україні відбулися резонансні вбивства – від ватажків організованої злочинності, до опозиційних політиків та журналістів. Сам Кравченко також загинув від двох вогнепальних поранення у голову, у 2005 році. Американський економіст Кейт Дарден, у 2001 році дав визначення режиму в Україні як шантажистська держава. На його думку, в цей час, всі політичні гравці, і особливо силовики починають збирати один на одного різний компромат, який з одного боку надавав можливість владі для управління, а з іншого тим хто був в опозиції можливість того що вони не будуть остаточно знищені (Keith D., 2001).

В цей же час, в Україні вводиться національна валюта – гривня, завершуються основні етапи приватизації, там можна сказати викристалізовується політичний режим який буде домінувати в Україні до повномасштабного вторгнення агресора в Україну у 2022 році.

Український вчений доктор політичних наук Олександр Фісун, визначає політичний режим який склався в Україні в епоху Кучми, і діяв весь цей час

як – неопатримоніалізм, тобто така форма організації влади в якій патримоніальні, клієнт-патрон, відносини пронизують всю адміністративну систему. Тобто це коли державні службовці в першу чергу виконують свої функції в інтересах свої патронів які їх призначили на цю службу, а не в рамках формально встановлених повноважень на рівні держави (Фісун О., 2005)

Основними характеристиками неопатримоніалізму є:

- 1) Поява нової соціальної груп – політичних підприємців, які для досягнення своїх приватних економічних цілей використовують політичні та адміністративні важелі впливу;
- 2) Використання державних інституцій і державних ресурсів для придушення політичного опору й усунення економічних конкурентів;
- 3) Визначальна роль відносин клієнт-патрон в економіці та політичній конкуренції .

При цьому влада формально імітує демократичний режим, а рентоорієнтовані політичні підприємці беруть участь у формуванні політичних партій, які в свою чергу більше схожі на політичні підприємства ніж на політичні інституції (Фісун О., 2005).

Знову ж таки, така ситуація не була унікальною для України, майже всі країни пост соціалістичного табору проходили схожі процеси, але країни центральної Європи в процесі своєї євроінтеграції, були вимушені все ж таки трансформуватися, та через економічні вливання, та зовнішній контроль від європейських структур таки вибудували більш менш функціональні інституційні національні держави, але цей процес і зайняв не один десяток років, і все одно навіть там ми можемо бачити той чи інший регрес, як у випадку тої самої Угорщини.

Україна на відміну від країн центральної Європи мала інше геополітичне становище, і насправді є доволі великою країною, що також ускладнювало перспективи швидкої європейської інтеграції. Але в Україні і не відбулася подальша еволюція у більш авторитарну систему, як це відбулося в більшості

бувших радянських республік. Один серед факторів як зазначає дослідник еволюції політичних режимів в пострадянських країнах, професор політології університет Торонто Лукан Вей, одна з речей яка визначає Україну це – регіоналізм і слабкі державні інституції. «В Україні за 25 років було 4 переворотів» які були обумовлені регіоналізацією як еліт, так і ідентичностей серед населення що в свою чергу слугувало створенню конкурентного середовища і не дало можливість монополізувати владу одному з кланів (Тимоць, І., 2018).

Мабуть свого апофеозу традиційний політичний режим в Україні досяг у 2010 році, коли Віктор Янукович взяв свій реванш, та переміг на виборах президента у 2010 році. Сам він, за даними деяких ЗМІ, у молодості був дрібним бандитом, а потім став представником донецького кримінально-олігархічного клану. Після його перемоги на виборах, а також перемоги його політичної сили на виборах в парламент, відразу була здійснена спроба централізувати владу, і була змінена компромісна конституція 2005 року, як сильно послаблювала роль президента порівняно з конституцією Кучми 1996 року, доволі швидко були заарештовані і видатні діячі опозиції. Система клієнт-патронного управління також вийшла на новий рівень – на посади призначалися представники кланів за вахтовим методом – наприклад, один з представників отримав на «кормленіє» Одеський порт, там мав передати контроль над ним через іншому по черзі, через деякий час (Кошкіна, С., 2010). На державні посади, і навіть на посади в регіонах також почали призначати виключно представників його клану, що до того було не чувано як для старого міжрегіонального та міжолігархічного консенсуса в Україні, який був побудований, як висловлюється Український історик Сергій Плохій, на «договорняках». І мабуть саме це, було одним із ключових факторів чому режим Януковича пав, бо роль еліт і олігархів під час революції гідності у 2013-2014 була вкрай вагомою, і саме олігархічний парламент за підсумком і відправив Януковича у відставку.

У 2018 році Український інститут майбутнього випустив доповідь – «Майбутнє українських олігархів», в якому провів доволі детальний аналіз результату свідомої політики українських олігархів, в якому дійшов таких висновків:

- високий рівень корупції навіть порівняно з іншими пострадянськими країнами;
- за рахунок дуже високого рівня монополій в багатьох секторах економіки - вкрай низький рівень економічної конкуренції;
- дуже високий рівень тіньової економіки, який виходячи з інформації різних джерел може перевищувати і 50% ВВП;
- дуже високі бюрократичні бар'єри для ведення;
- в край корумпована і не якісна судова система, яка обслуговує «вузьке коло зацікавлених осіб» які впливають на прийняття судових рішень;
- велика кількість компаній і досі перебувають у власності держави, не дивлячись на їхню крайню не ефективність;
- вкрай високий рівень зрощування капіталу з політикою (Український інститут майбутнього, 2018).

За даними в цієї доповіді Олігархи мали під контролем через пряму власність або своїх поставлених представників на керівні посади в державних підприємствах – всі ключові сфери української економіки: вугілля та електроенергетика, газовидобуток, газорозподіл та трансфер газу, металургія, транспортна інфраструктура (від авіап перевезень до впливу на Укрзалізницю), вплив на абсолютну більшість масових ЗМІ від телебачення до інтернет порталів, і ключове від 275 до 305 народних депутатів, перебувало під їх прямим впливом.

Розбудована система мала проблеми не лише через постійну політичну дестабілізацію в рамках постійної війни між олігархічними кланами, чи через соціальну напругу всередині, а через багато в чому несприятливі зовнішньополітичні фактори, які насправді ця система здебільшого

ігнорувала. Що в свою чергу, і призвело до повної неготовності до зовнішньої агресії, втрати Криму, та війни на Донбасі у 2014 році.

2.2 Зворотна перспектива Тілі у контексті посткомуністичних трансформацій

Керуючись логікою Чарльза Тілі Україна дійсно пройшла зворотній шлях, і дійсно майже деінститулізувала державну структуру, яка здебільшого їй залишилась від комуністичної системи і навіть ту, яку вона сама розбудовували на початковому етапі, і багато в чому навіть стала нагадувати домодернові, феодальні держави Європи, навіть для таких випадків в соціальній і політичній науці почав з'являтися такий термін як - неофеодалізм. Але основне питання полягає в тому – чому саме так сталося? Те, що еліта намагалася збагатитися – це насправді зовсім не новина, і в цьому якраз Україна не мала особливих відмінностей від інших. Так само це стосується і олігархія як явища, якщо взяти за основу ті ж ідеї Аристотеля – то виходить що взагалі все ліберальні демократії є олігархічними режимами, так як за Аристотелем всі представницькі системи є саме такими. Так, звісно в США система набагато складніша, і набагато більш цивілізована ніж в Україні, але при структурному аналізі ми також виявимо зацікавлені клани, систему лобізму, і вибори на яких конкурують за право бути обраними саме представники істеблішменту, який в свою чергу не безкорисно фінансує кандидатів.

Проблема розбудови держави, криється не просто в тій чи іншій формі режиму, і мабуть далеко не тільки в якості особистостей які її представляють – так чи інакше це доволі багато людей, з різною долею, з різною освітою, та з великою кількістю обслуговуючого їх апарату, які керують насправді складними системами, які в тому числі наймають політичних консультантів, соціологів, які їм роблять якісний аналіз та прогнози. Тобто проблема в тому

– що у них не було реальних стимулів до державного будівництва.

Чарльз Тілі в своїй концепції наголошував що державне будівництво в Європі відбувалося несвідомо, без заздалегідь чітко поставленої цілі, і що воно відбувалося поступово еволюційним шляхом. Війна була не просто причиною, яку усвідомлювали – війна була саме стимулом, тією зовнішньою обставиною, яку попросту не можна було уникнути. Навіть якщо той чи інший Король був миролюбним, і сам не вів агресивні війни, і сам їх не провокував – зовнішні умови були таким – що хочеш ти війни чи ні, але вона все одно прийде до тебе, бо така тоді була геополітична реальність. Тобто саме відчуття зовнішньої загрози, або власне, особисте бажання до експансії – і є тим стимулом який спонукав розбудовувати державну вертикаль, і видобувати ресурси і систему управління для ведення можливої війни. І це вірогідно, може бути відповіддю на питання чому українська еліта до 2014 року не мала реальних стимулів розбудовувати державні інституції.

Чи відчувала українська еліта можливість реальної зовнішньої загрози? Так, українська еліта ніколи не існували у власному відокремленому світі. І постійно взаємодіяла з іншими державами, з іншими елітами, вела торговельні спори в яких використовувала державу як інструмент для захисту своїх інтересів, займалась протекціонізмом намагаючись не допустити сюди інших гравців, таких як транснаціональні компанії (Український інститут майбутнього, 2018), нерідко займалося і рейдерством слабо захищених іноземних капіталів. Але наразі немає жодних фактів які б казали що держава реально готувалася до дійсно можливої збройної агресії з боку інших країн.

Так, були політичні сили, які з самого початку наголошували на такій можливості, як правило це на початку були представники національно-демократичного табору, такого як «Народний рух України». Але інша, більшість представників еліти, яка навіть публічно лобіювали питання щодо вступу у НАТО – здебільшого робила це виключно в рамках війни символів, для того щоб збільшити свій рейтинг серед окремих електоральних груп.

Жодних реальних дій, необхідних для того щоб реально отримати можливість стати країною НАТО до 2014 року, тобто проведення необхідних реформ – довгий час практично не робилося, навіть під час правління Віктора Ющенко.

Важливим доказом відсутності розуміння такої загрози, і мабуть найпоказовішою – є історія з Чорноморським військовим флотом в Криму. Сам ЧФ було сформовано ще в часи Російської Імперії у 1783 році, і довгі роки був таким собі символом імперської військової потуги, який став частиною імперського і національного міфу, навіть не дивлячись на те що його реально доля була завжди трагічною, і під час кримської війни, і під час другої світової.

На момент 1991 року Чорноморський флот нараховував майже 100 тис. осіб особового складу, 835 кораблів та біля 400 літаків. У 1992 році ЧФ мав перейти до України, згідно прийнятим законодавством, але частина офіцерів ЧФ виступила проти того, і звісно Москва також була проти такого рішення. Згодом була досягнута домовленість, що флот має бути поділений порівну між Києвом та Москвою, але Москва все ж встановила повний контроль над офіцерським складом, який відмовився від такої формули. Також Москва відмовилась виводити ЧФ із Севастополю, мотивуючи це в тому числі тим що у неї немає портів такої потужності щоб розмістити ЧФ у себе (Процик П., 2011).

Мабуть ключовою історією в цьому питанні стали так звані Масандрівські угоди, чотири документи укладені в 1993 між Києвом та Москвою:

- Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту;
- Основні принципи утилізації ядерних боєзарядів стратегічних ядерних сил, що дислоковані в Україні;
- Угода між урядом російської федерації та урядом України про утилізацію ядерних боєзарядів;
- Угода між Україною та російською федерацією про порядок здійснення гарантійного та авторського нагляду за експлуатацією стратегічних ракетних комплексів Стратегічних Сил, розташованих на їхніх територіях.

(Ми Україна, 2023).

В цих протоколах йшла мова про передачу ЧФ до Москви, там право знаходитися ЧФ у Криму; про передачу всіх ядерних запасів України до Москви; про детальні правила утилізації ядерних зарядів, тощо; порядок моніторингу та проведення технічних робіт на ракетних комплексах. Таким чином українська влада уклала низку договорів, які не лише послабили Україну в оборонному плані, але й гарантували присутність на її території цілої воєнної бази і флоту іншої держави. І ключове питання чому Київ на це погодився? Відповідь – великі борги за газ перед РФ, які «пробачили» за ці угоди. Згодом у 1995 році, а потім і у 1997 вже під час президенства Кучмі були підписані остаточні угоди про розподіл ЧФ згідно яких Україна отримала лише 18% від флоту, а РФ отримала ще і право на 20 років оренди баз в Криму (Ми Україна, 2023).

Так питання ядерної зброї дійсно мало набагато складніший і ширший порядок проблем, так є питання щодо спроможності в ті роки обслуговувати 100% від складу ЧФ, але 20 років оренди – це дуже багато. РФ отримала право тримати на території України на протязі 20 років, тобто до 2017 року 25 військових, 272 кораблі, бойові літаки наземного базування, 132 бойові броньовані машини. За Росією залишилися: 3 пункти базування корабельного складу — Севастополь, Феодосія і Миколаїв; та ще багато інших об'єктів в Криму. Причому скільки РФ платила Україні за оренду і досі достеменно не відомо, за однією інформацією близько 97 млн\$ на рік, за іншою гроші списувалися за рахунок боргів за газ.

Але на цьому історія з флотом не була закінчена, і вона продовжилась вже у 2010 році, за 7 років до закінчення строку оренди після чого ЧФ мав перебазуватися до Новоросійська, президентом Віктором Януковичем була заключенні так звані Харківські угоди. Згідно цих угод термін перебування ЧФ у Севастополі подовжено продовжувалася аж до 2042 року, а Україна отримувала довгострокову знижку на газ, шляхом анулювання митних зборів (Процик П., 2011). Тобто знову, за газ українська влада дозволила іншій країні,

яка до речі на момент 2010 року вже вела війни в Чечні, тримала анклав в Молдові, вела в 2008 році війну в Грузії де і тримала анклав, а також активно переоснащувала свою армію декілька років, і принципі продукувала агресивну риторику, і ключове вже мала територіальний конфлікт з Україною через острів Тузла – продовжити перебування ЧФ в українському Криму, який до речі був не самим лояльним регіоном до України. Чому знову газ? Відповідь тут насправді доволі тривіальна, Україні залишилась від СРСР велетенська Газотранспортна система, та найбільші в Європі газові сховища, але РФ поступово стала монополістом з постачання газу (до того лівова частина газу імпортувалась з Туркменістану), і вся ця газова сфера – була мабуть найкорумпованішою серед всіх. Оборудки з газом, зробили з багатьох представників української еліти мільярдерами за лічені навіть не роки а місяці. Так, газ дійсно був вкрай необхідним, і дійсно власного видобутку не вистачало на всі потреби, але українська влада, і власники виробничих комплексів за всі роки до 2010 року майже нічого не зробила для того щоб переобладнати промислові виробництва на енергоефективні комплекси, і українська інфраструктура залишалася однією з найефективніших у світі стосовно не ефективного використання газу. Також ціна на газ мала важливе питання щодо рейтингів політичних сил – так як дешевий газ, значно нижчий за ринкову ціну, був елементом підкупу виборців на виборах, так саме як і інші необґрунтовані ціни на електроенергію, воду та опалення. А, насправді, це питання не було таким критичним, і ситуація після 2014 – це довела на практиці. На транзиті газу, на перепродажі – заробляли величезні тіньові гроші, і дешева ціна на газ не стимулювала виробників вклади гроші переобладнання свої промислових потуг.

Ще одним ключовим фактором який не стимулював еліти до розбудови держави – був славнозвісний «Будапештський меморандум». Він був укладений у 1994 році, між Україною, Росією, Великою Британією та США, і в ньому йшла мова про гарантії безпеки які мали надавати Україні країни які

підписали цей меморандум, у зв'язку відмовою України від ядерної зброї. Україна не була унікальною в цьому, такі самі договори підписав Казахстан та Білорусь.

Україні гарантували:

- поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України;
- зобов'язались утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України;
- утримування від економічного тиску;
- надання допомоги Україні якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї;
- не застосовувати ядерну зброю проти України.

(Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 1994)

Тобто українська еліта насправді вважала, що вона має певні міжнародні гарантії, які унеможливляють пряму агресію проти неї. Хоча вже на момент підписання Харківських угод у 2010 році, РФ вже неодноразово порушила норми цього меморандуму, як мінімум використовувала економічний тиск, та робила провокації в керченській протоці.

Наразі існує багато публікацій на тему чи могла Україна не віддавати ядерну зброю, чи могла залишити хоча б тактичні заряди, чи дійсно управління зарядами здійснювалося лише з центра управління в Москві, чи була можливість взагалі обслуговувати ядерні заряди не маючи всього замкнутого комплексу для цього, на жаль, більшість з цих питань так і залишається на рівні маніпуляцій, але точно можна стверджувати що США, як єдина на той момент наддержавна – категорично наполягала на тому, щоб вся ядерна зброя була передана Москві. Крім ядерної зброї, Україна, на жаль, передала до Москви і стратегічні бомбардувальники ТУ-95МС, ТУ-160, ТУ-22, 575 ракет Х-55 (Хотин Р., 2023), за які отримала списання боргів за газ. Чи

можна було розрахуватися за борги інакшим чином, особливо в важкі часи коли в Україні була гіперінфляція та вкрай скрутний час для більшості громадян? Авжеж так – для цього існують кредити, для цього можна продавати не стратегічне озброєння та іноземні бази на своїй території – а ті самі виробничі підприємства та труби, на розкраданні яких наживалися представники тодішньої еліти. Тим паче всі ці питання могли бути і врегульовані з підписанням угоди про неядерний статус України.

Тут треба ще зазначити важливий фактор – на той час пройшло всього декілька років після розпаду СРСР і до того ж українські еліти були представниками радянської еліти, більшість з яких і не прогнозували, що СРСР скоро може розпастися. Вони вчилися разом з представники інших національних республік, будували разом кар’єри, хтось мріяв про переїзд в столицю, хтось навпаки народився в інших республіках і будував кар’єру вже тут. Те саме стосується і бізнесу, який багато в чому на момент початку 90-их був скоріше інтернаціональним ніж національним, навіть ОПГ в Україні було тісно пов’язано з російським. Мали вони і дружні і родинні зв’язки. Якийсь певний час деякі люди ще на початку 90-их переходили на державну службу з Києва до Москви, як наприклад Микола Голушко, який спочатку очолив СБУ, а згодом перебрався до Москви і там вже очолив ФСБ РФ. Тобто особиста історія представників української еліти, і їх пов’язаність з іншими – не могла не відобразитися на їх світосприйнятті, і змоги об’єктивно оцінювати можливі у майбутньому військові конфлікти зі своїми колишніми друзями, однокурсниками, партнерами і родичами.

Для аналізу розбудови держави, також можна використати і модель Йоханеса Юде, в який він пов’язував розбудову держави зі способом видобутку ресурси елітою – рента, непрямий видобуток, та прямий видобуток. Якщо ми проаналізуємо структуру економіки України, то ми побачимо, що довгий час українська еліта насправді не вибудовувала фіскальну систему, направлену на прямий видобуток. Здебільшого еліта жилилися або через ренту

від газотранспортної системи, від нафти, від контролю над промисловим комплексом, від прямого розкрадання державної власності, міжнародних кредитів, і звісно від самого бюджету. Але в Україні не приймалися відповідні рішення для того щоб встановити повний контроль над саме фізичними доходами. Певний час в Україні взагалі діяла бартерна схема товарного обміну, яка в свою чергу не може повноцінно оподатковуватися, причому бартерні схеми використовувалися довгий час навіть в міжнародній торгівлі газом. Після прийняття нового податкового кодексу, який значно підвищив рівень оподаткування, не призвів до значного підвищення податкові надходження а рівень податкових надходжень після 1992 року, постійно падав не дивлячись на те що рівень інфляції, і загальна економічна ситуація стабілізувалися до початку 2000-их (Доходи держбюджету України (2014-2023) б.д.).

Одним з показником вкрай низької фіскальної системи є і показник тіньової економіки, за різними методами оцінки наприклад на 2004 рік вона сягала від 20% до 50%. Звісно 20% це було за оцінкою українського Держкомстату. Дослідники визначають тут цілу групу причин:

- Неефективне державне регулювання економіки
- Неефективне адміністрування податків
- Низькі економічні стимули до офіційного працевлаштування
- Недосконале грошово-кредитне регулювання
- Низький контроль за використанням бюджетних коштів
- Недосконалість судової та правоохоронної системи

(Міжнародний Центр Перспективних Досліджень, 2014) .

Але ключовою причиною тут звісно є саме не бажання цього робити. Бо по-перше це буде стосуватися в тому числі і їх бізнесової діяльності, по друге в Україні існувала ще і система не прямого видобутку – коли починаючи з місцевого рівня представники бюрократичної систему кожен місяць мали передавати зібрані з бізнесу та населення взятки, та передавати їх на гору

своєму регіональному начальству, а регіональне потім своєму безпосередньому в Київ. В цій системі навіть існували свої планові збори, і план по видобутку таких доходів розписувався з верху до низу. Звісно при такій системі побороти тінь не можливо. Також був, і досі є і інший факто – влада в цілому поблажливо ставилась до певних речей – таких як зарплата у конверті, а потім і до особливої системи оподаткування через відкриття рахунку «фізичної особи підприємця» - яка була розрахована задля для дрібною торгівлі, але згодом стала лазівкою для оптимізації податків для мільйонів громадян – станом на січень 2013 року в Україні було зареєстровано 2 507 083 ФОПів (Державна реєстраційна служба України, 2014). Хоча насправді були спроби реформувати систему ФОПів, але одна з таких спроб спричинила так званий «Податковий майдан» у 2010 році.

Тобто це стало такою собі частиною умовного «Суспільного договору» - влада не чіпає ФОПи, не проводить політику детінізації економіки, не проводить і монетизацію багатьох соціальних послуг, а громадяни закривають очі на справи влади. Таким чином влада на момент до 2014 року, через систему ренти та непрямого видобутку – стала відносно автономною від населення, та не мала реальних стимулів відбудовувати спроможну державу.

Звісно всі ці процеси деконструкції так і не розбудованої держави, не могли не зачепити і збройні сили України. На момент проголошення незалежності Україні залишилось одна з найбільших армій у світі, але майже одразу зайшла мова про її скорочення. СРСР в свій час підписав разом з країнами НАТО – «Договір про звичайні збройні сили в Європі» в яких вказувалися обмеження стосовно кількості збройних сил, там місць їх дислокації в Європі, і після розпаду СРСР треба було скоригувати ті умови. Згодом Україна також ратифікувала цей договір, та підписала разом з більшість бувших радянських країн у 1992 році Ташкентську угоду, за якою було зроблено розподіл прав та обов'язків країн стосовно виконання ДЗЗСЄ. Україна взяла на себе зобов'язання скоротити свою армію до: 4080 танків,

5050 ББМ, 4040 артилерійських систем, 190 літаків та 330 гелікоптерів Армія скоротилась до 400 тисяч особового складу. Пізніше Україна почала скорочення і свого ядерного арсеналі, і згодом повністю його позбулася. А вже у 1996 році армія скоротилась до 310 тисяч військовослужбовців (Міністерство оборони України, б. д.). Далі в 2002 році Україна розформувала 43 ракетну армію, і до 2005 ще раз скоротила армію до 245 тисяч, і потім останній раз у 2012 армія скоротилася до 139 тисяч. Також був запроваджений поетапний перехід на контрактний тип формування військ, та регулярно скорочувався набір на строкову службу.

Скорочувалися і видатки на армію (з урахуванням інфляції), у 1996 році 1,4 – 4 млрд грн, у 2001 – 2 млрд грн., у 2004 – 4.4 млрд грн. Правда вже у 2011 році сума відносно збільшилася і становила 11,5 млрд грн (Слово і Діло, 2023). Якщо перевести ці суми на % від ВВП то вийде так: 1992-1995 роки 2% від ВВП, а з 2009 по 2014 – 1% від ВВП. Наприклад вже у 2020 році, ця частка сягала 5,4% від ВВП. Літаки скоротилися з 1991 року до 2014 1,5 тисяч до 220, танки з 9 тисяч до 2,4 тисяч. За приблизними оцінками, з 2005 по 2014 було продано в інші країни 832 танки, 202 літаки, 232 вертольоти і близько 28,5 тисяч одиниць ракетно-артилерійського озброєння, і звісно по заниженим цінам (Кіреєв М., 2023).

Насправді і досі ми не знаємо повної статистики, про те, що саме сталося з озброєнням за всі ці роки. Так у великій частини з боєприпасів, які залишилась в Україні, дійсно закінчився строк придатності, на утилізації яких треба було витратити дійсно колосальні гроші, але за підрахунками з різних джерел в Україні залишилось мінімум приблизно 300 тисяч тон боєприпасів, з більш ніж 700 тисяч. Чи дійсно всі інші 400 тисяч було списані через строк придатності, чим значно частина з них попросту була розпродана – велике питання. Але на той час Україна була одним зі світових лідерів по продажу зброї, а не тому що постійно не дофінансований ВПК України продавав нову зброю, ні – Україна біля 23 рокі регулярно продавала ті величезні склади

озброєння які їй залишились у спадок від СРСР, і багато років входила до топ-10 експортерів зброї у світі, а по деяким не офіційним даним, за рахунок тіньового обігу зброї можливо в і ТОП-3.

Україні дійсно залишились у спадок військові надпотуги, які вона не мала змоги фінансувати і утримувати, і дійсно частину озброєнь було раціонально розпродати, як і тому числі і скоротити армію. Але те, що відбувалося, як показали події 2014 роки – вийшло далеко за рамки раціонального роззброєння.

Ще одним дуже цікавим явищем того часу було і ставлення населення щодо своїх збройних сил. У 2011 році в опитуванні «як українці ставляться до служби в армії» більшість українців вказали що: вважають службу в армії втратою часу і не засуджують тих хто ухиляється від служби. 68% що українська армія не здатна захистити країну у разі реальної агресії, і 72% українців не вважають, що збільшення фінансування армії покращить її. «В.Застава відзначив, що з кожним роком ставлення до армії погіршується. Зокрема, порівняно з даними опитування 2008 року, ставлення до армії погіршилось на 10%. Він також відзначив, що за роки незалежності тотально змінилося ставлення громадян до армії, якщо в радянські роки в армію відправляли з гордістю, то зараз ситуація кардинально змінилася» (УНІАН, 2011).

Загалом історія української держави з 1991 по 2014 рік – це скоріше історія про неспроможність та безвідповідальність. Оголосивши свою незалежність внаслідок розпаду СРСР, Україна отримала в спадщину хоч і не демократичну і ринкову державу, але так чи інакше державну структуру яку не мали на той час багато інших постколоніальних країн, і які були вимушені будувати все з нуля. Україна мала величезну військову сили, і величезний промисловий і інфраструктурний потенціал, навіть не дивлячись на те що частина його була застаріла або не конкурентоспроможна (як мінімум дунайське пароплавство яке було порізане на метал точно не можна було

назвати застарілим). Але виявилось що простого потенціалу для розбудови спроможної країни – не достатньо. Хоча при цьому слід зазначити що через свою історичну регіональну відмінність, Україна на відміну від більшості пострадянських республік не стала на шлях авторитаризму і за допомогою конкурентної олігархії, і дійсно дуже про активної громадської меншості – досягла доволі реальних результатів у розбудові демократичних інституцій. Але цього одного – насправді не достатньо, про що свідчить результат який вилився у події 2014 року. Революція гідності яка відбулась через цілий ряд злочинів, та купи політичних помилок президента Януковича, закінчилась успіхом, але держава на момент його самоусунення – опинилася в край скрутному положенні – майже пуста казна, бюджетна криза, величезні зовнішні борги, часткова дезорганізація органів центральної влади, та реальна дезорганізація органів влади в частині регіонів, громадянські сутички і конфлікти на місцях. Масова втеча частини представників силових структур, Прем'єр-міністра, частини міністрів і представників депутатського корпусу. І саме в цей скрутний момент РФ завдала свого, як виявилось не очікуваного для більшості з представників еліти – удару і завдяки військовій агресії спочатку анексувала Крим, а згодом розпочала військовий конфлікт на Донбасі і звісно реальних і спроможних військових сил, які б могли цьому завадити в розпорядженні Києва не було.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ З ПОЧАТКУ ВІЙНИ

3.1 Реформи під тиском: трансформації в умовах війни

Мабуть, найточніше за своєю суттю пояснення щодо характеристики українських еліт, дав Георгій Дерлуг'ян: «Якщо ми захочемо охарактеризувати периферійну державність епохи глобалізації одним словом, то ним може бути – безвідповідальність» (Derluguian G., 2005, с. 461). Але при цьому він звертає увагу, що мова йде не просто про особисті характеристики, якихось окремих українських політичних діячів, навпроти мова йде далеко не тільки про українську еліту і не так про особистісну відповідальність, а як саме про структурну, коли правителі цілого ряду периферійних держав не готовляться до можливих викликів та потрясінь, в тому числі і можливої військової агресії, через впевненість в тому що вони знаходяться під захистом чи то зовнішньої структури, чи то помилкової віри у «кінець історії».

Слабка держава, завжди стає вкрай залежною від зовнішніх обставин, і ключове – вона стає вкрай вразливою до них. Та сама світова економічна криза 2008 року, чи не найбільше всіх в Європі вдарила саме по Україні, не дивлячись на те що до того економіка Україна показували майже рекордні рівні росту річного ВВП протягом декількох років. І глобальні кризи, в свою чергу посилюють і внутрішні політичні проблеми в крихких державах (Багінський А.В., 2017 с.25). І мабуть ключове – чим слабкіша держава, тим спокусливіше для її агресивних сусідів стає думка про можливу агресію. Ні, ми не можемо стверджувати, що країна-агресор наважилася на свої дії виключно через слабкість України, і що при інших обставинах вона б на це не наважилася, але це точно був одним з ключових факторів які вплинули на таке рішення.

Коли розпочалася збройна агресія РФ у 2014 році, під стенограму на

засіданні Ради національної безпеки і оборони 28 лютого 2014 року, Адмірал Ігор Тенюх повідомив, що зі всієї країни реально є можливість зібрати лише біля 5 тисяч готових виконати наказ військовослужбовців, з яких зокрема в Криму лише біля 2 тисяч (Штогрін І., 2019). А за словами генерала Віктора Муженка, у 2013 році практично повністю був демілітаризований схід країни, і більшість військових частин були зосереджені на західній Україні (Руденко А., 2021). На цьому ж засіданні члени РНБО визнали що СБУ, МВД, та інші силові структури практично не існують, і що їх треба створювати з нуля. І через боязнь того, що Москва може ввести свої війська і в інші регіони країни, РНБО не наважилась навіть на введення військового стану, щоб не спровокувати агресора. Таким чином Україна втратила Крим без бою.

Відразу після втрати Криму, почались заворушення на сході України і була висока вірогідність вторгнення російських військ. Нова Українська влада одразу прийняла рішення призначити олігархів головами Обласних державних адміністрацій, або просто відповідальним за регіони – українських олігархів (Слово і Діло. 2014). Логіка була простою – в казначействі майже не було грошей, армія майже не дієздатна, і як мінімум потребувала часу на реорганізацію, і на підготовку до бойової готовності, а олігархи так чи інакше мали під своїм контролем чималі охоронні організації, фінансову спроможність, та вплив на регіональні еліти. 18 березня 2014 року вийшов указ про часткову мобілізацію, але через брак ресурсів (каска, бронежилети, тощо) з початку змогли мобілізувати лише 5 тисяч і до кінця травня 2014 ще 30 тисяч військовослужбовців (Гусєв Г., 2021). Паралельно з цим почався процес створення перших добровольчих військових формувань (Добробати), перший з яких «Перший добровольчий батальйон» набирался прямо на майдані серед самооборони. Поступово такі Добробати почали створювати і фінансувати українські олігархи та інші представники еліти які мали потрібний для цього ресурс. Відразу почали

поступати державні замовлення і на український військово-промисловий комплекс. Також почалась передислокація військових з'єднань з заходу на схід України.

Згодом почалась і війна на сході України, гаряча фаза якої хоч і з переривом, тривала майже рік і закінчилась другими мінськими домовленостями. Україна втратила контроль ще над окремими частина Донецької на Луганської області, але це був на той час скоріше успіх, бо була велика вірогідність втрати або всю східну і південну Україну, або підписати капітуляцію. Загалом ситуацію врятувало активна участь українського громадянського суспільства, представники якого почали йти добровольцями на фронт, або активно ставати волонтерами, та представники української еліти які включилися в процес оборони держави, і почали за власний рахунок фінансувати бойові підрозділи, тримати під контролем місцеву владу, та в тому числі власноруч боротися з сепаратистами та агентами ворожої країни. Це був час нечуваного єднання українських еліт, в парламенті була створена широка коаліція з конституційною більшістю у 302 народних депутатів.

Поставши перед екзистенціальною загрозою, українська еліти вперше за весь час незалежності дійсно взялась і за проведення структурних реформ в державі. Причому тут важливо наголосити – це не були якісь нові політики, чи якісь нові олігархи, це були все ті ж самі особи, які керували країною вже не один десяток років, які тому числі знищували військову спроможність країни, та розвалювали державні структури. Хоча дійсно, в цей раз громадянське суспільство мало вже куди більше важливі і впливу на процеси в державі, і в цей раз представники громадськості вперше за весь час – отримали реальну можливість, хоч і поступово, аде йти працювати на державні посади, куди раніше доступ був майже повністю закритий.

Звісно Україну в перший період після майдану не можна назвати інституційною державою – коли олігархи фінансують добровольчі

батальйони, стають головами ОДА, армія скоріше нагадує ополчення, а порядок на місцях тримають і контролюють представники регіональної еліти. Хоча в той же час багато базових державних структур продовжували свою роботу майже без перебою – пенсії виплачувались, зарплата державним службовцям виплачувалася, комунальні структури в містах також працювали, залізниця – працювала. Так чи інакше еліті поступово прийшлося почати розбудовувати державні інституції. До того ж Україна почала сильніше залежати від західних кредиторів, які на той момент стали безальтернативними – брати кредити у Москви вже не було можливості, і ЄС та МВФ почали виставляти доволі жорсткі вимоги, і перш за все у тому що стосувалося державних видатків.

В перший же період розпочалися реформи економічні та фінансові реформи. Було закрито біля не ліквідних 90 банків, а частина з них згодом націоналізована. Почалась і масова дерегуляція в державі, та введений мораторій та на деякі перевірки. Перш за все був нанесений удар по відносно автономній бюрократичній структурі, як десятки років просто жила з приватного сектора створюючи йому штучні перепони для діяльності і таким вимагаючи корупційну ренту. Ліквідовувалися цілі державні інституції, які вважалися не дієвими або корупційними.

Але деякі з таких кроків були доволі радикальними, наприклад, спочатку мораторій на перевірки Санітарно-епідеміологічної служби (СЕС), а потім і взагалі її ліквідація. Взагалі СЕС розбудовувалася ще за радянських часів і це колись була досить потужною і сильною структурою, але згодом вона стала сильно корупційною, свої реальні функції майже, на жаль, не виконувала, хоча слід зазначити, що хоча б якийсь мінімальний рівень контролю таки був. В тім слугуючись в тому числі неоліберальними концепціями, було прийнято рішення, що структуру неможливо реформувати, і кращі її взагалі ліквідувати, і замість розбудувати взагалі нову. СЕС ліквідували, але нову структура замість нього не встигли

запустити, і це в свою чергу з одного боку зменшило рівень поборів з приватного сектору, а з іншою сторони призвело до виплеску інфекційних захворювань. І поки не сталася епідемія Ковід-19, яка змусила уряд пришвидшити створення дієвою структури яка б відповідала за санітарний і епідеміологічний захист – ця проблема висіла в повітрі (Обух В., 2020). Цей приклад цікавий дуже тим, що знову показує що уряди здебільшого розбудовують інституція як реакція на проблему і виклик, а не діють проактивно.

Схожі приклади були з мораторіями і на інші регуляторні функції держави – як, наприклад, мораторії на перевірку пожежною безпеки від МЧС. Перед урядом стояла задача поліпшити бізнес активність і відновити ріст економіки, і тому було вирішено якомога більше трансформувати, скоротити, або видалити ті державні структури які цьому заважали. Поступово і знизили податки для бізнесу.

Мабуть, найскладнішою для населення було – підвищення тарифів на послуги житлово-комунальні платежі, і особливо на газ – оплата якого для громадян зросла в рази. Це було пов'язано з реформою велетенського державного монополіста, компанії Нафтогаз Україна, яка у 2004 році генерувала біля 13,8% ВВП, України, але при тому була найкорупційнішою компанією в країні (Нестеров Д., 2013). За вкрай дивних обставин, ця компанія, яка займалась видобутком газ і нафти, контролювали логістику і транзит газу в Європу, продавала енергоносії приватному бізнесу, та постачала енергію міста і селища – була в постійній кризі, і наприклад в 2012 році дефіцит НАК Нафтогаз сягав 5,7 млрд \$, або 3,2% від ВВП України.

Однією з корупційних схем була система субсидіювання, яка не була монетизованою. Ніхто толком не знав як ці субсидії розповсюджуються, їх майже не можливо було проконтролювати, і це стосувалося не тільки комунальних послуг, а майже всіх можливих не монетизованих субсидій і

пільг в Україні. Тому паралельно з підвищення цін на комунальні платежі, було вирішено ввести пряму монетизацію для незахищених верств населення. Через декілька років, НАК Нафтогаз вперше за довгі роки, незважаючи на втрату прямого експорту газу з РФ, вийшов в прибуток і став найбільшим платником податків в Україні (VoxUkraine, 2018).

Ще важливою реформою в соціальній сфері – стала реформа системи охорони здоров'я. До того в Україні існувала ще радянська так звана «система Семашко» (правда в 1970-их вона була суттєво замінена). Вона було доволі громіздкою, розгалуженою і насправді вона була створена на основі військової системи охорони здоров'я. Головна проблема полягала в тому, що фінансування закладів охорони здоров'я базувалося на кількості ліжко-місць в кожному закладі, що в свою чергу приводило до декількох системних проблем, через що система була в стані хронічного не до фінансування ще з радянських часів. По-перше, це статична система, яка працює у випадках низької мобільності людей, і де кожна людина приписана до конкретного закладу охорони здоров'я і може обслуговуватися виключно там, по-друге, ця система не скорочувалася відповідно до демографічної ситуації в регіоні чи країні, а ключове – вона була розрахована на значно більшу кількість людей ніж це було доцільно. Наприклад, є світові стандарти, затверджені Всесвітньої організацією здоров'я, щодо мінімальної кількості прийняття пологів в пологовому будинку, і якщо ця кількість менше 500 дітей на рік, то лікарі не отримують мінімальне потрібне навантаження, від чого падає їх навик, і що в свою чергу призводить до різкого росту дитячої смертності. В Україні пологів будинків, з кількості пологів менше ніж 500 на рік, на жаль, було доволі багато і особливо сільській місцевості. Це було пов'язано тим що значно скоротився рівень фрігідності, загалом скоротилося кількість населення країни, та в процесі урбанізації відбувся відтік населення з сільської місцевості до міст (Горбань Ю., 2018).

Загалом можна стверджувати, що жодна країна в світі, не змогла б належно фінансувати таку систему. Тому було вирішено змінити систему, і створити Національну службу здоров'я України, за своєю суттю схожу на національну страхову систему, де фінансування йшло не на лішко-місця, а на конкретно надані послуги, конкретному пацієнту. Тобто заклади охорони здоров'я почали отримувати кошти рівно в залежності від кількості послуг які вони надали (і ще невелике додаткове фінансування від інших джерел), а також запровадилася система сімейного лікаря, та убралася прив'язка до місця реєстрації (Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, 2016).

Загалом майже всі соціальні послуги пройшли процес оптимізації, тобто аудиту, скорочення, перерозподілу та монетизації. Процеси стали в рази більш прозорі і контрольовані, а корупційні ризики значно зменшились. Так чи інакше громадяни здебільшого сприймали багато змін в соціальній сфері доволі болісно, навіть якщо деякі з послуг для них покращилися. Ці реформи в свою чергу призвели і до розірвання статусу кво між державою та громадянами, який дуже умовно полягав в тому, що люди отримали можливість за дешево приватизувати своє житло (Україна серед лідерів країн, по кількості населення які мають власне житло, наприклад в Німеччині тільки біля 60% мають власне житло, коли як в Україні це біля 90%), платить символічну ціну за комунальні послуги, та отримує безкоштовні, але поганої якості послуги від держави, ухиляється від сплати податків, а еліта тим часом займається своїми питаннями і зайвий раз не чіпає народ. Звісно порушення старих принципів співіснування не могло зачепити лише простих громадян, тому і зі сторони громадськості різко зросла залученість до державних справ, що насправді в тому числі стимулювали західні і міжнародні інституції, щедро фінансуючи різного роду громадські організації з ціллю посилення громадського контролю над владою. Одним з результатів такої діяльності стала розбудова цілого

комплексу абсолютно нової антикорупційної інфраструктури. Лише наразі в Україні створено: Національна рада з питань антикорупційної політики, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Державне бюро розслідувань (ДБР), Вищий антикорупційний суд, відкриті декларації статків, тощо. До цього ще можна додати з десятки громадських організацій та журналістських проєктів, купу міжнародних моніторингових заходів, та десятків нових законодавчих ініціатив. Звісно більшість з цього було зроблено як умови для видачі України кредитних ліній фінансування. Таким чином і самі представники еліти згодом були поставлені в зовсім не звичні, і не такі комфортні умови, порівняно з тими до яких вони звикли (VoxUkraine, 2018).

Також важливі зміни відбулися в державному корпоративному секторі де був створений інститут наглядових рад, в члени яких назначали як і іноземних представників, так і представників громадського сектору. Цікаво що іноземних представників також в якийсь період почали назначати і в Центральні органи виконавчої влади – наприклад Міністром охорони здоров'я став громадянин Грузії Олександр Квіташвілі, бувший президент Грузії Міхеїл Саакашвілі також отримав пост губернатора Одеської області, були і інші представники, які працювали на різних посадах, і в тому числі займалися реформою поліції, яка також в свою чергу була доволі фундаментальною, та вважається і досі однією з найвдаліших (рівень довіри до патрульної поліції у 44%, та рівень недовіри у 11% - був рекордом довіри до правоохоронного органу за останні років 20).

Серед також важливих реформ треба звернути увагу на відкриття ринку землі, на легалізацію ігорного бізнесу та на зміну переліку стратегічних об'єктів які підлягають приватизації. Ці реформи в свій час визвали великий суспільний резонанс, та насправді великий спротив частини еліти. Але не вдаючись в диспути того ще це переважно неоліберальний підхід, треба в

першу чергу звернути увагу що це було перш за все сфери елітних груп, через які вони заробляли величезні гроші в тіньовому оберті. Тільки нелегальних ігрових закладів в Україні станом на 2019 рік працювало що найменше 5,3 тисяч (Братюк Ю., 2020). Насправді, неоліберальний підхід в таких випадках може бути дуже дієвим – в умовах слабкої держави, та погано працюючих державних інституцій контролю, з високим рівнем тіньової економіки – ліквідація державного контролю, приватизація, оптимізація, призводить до спрощення системи і до її детінізації. Після цього набагато легше збирати податки, менше витрачається грошей не слабкі і не дієві державні структури і поступово за необхідності з'явиться і можливість регуляції, і навіть розбудова нового більш дієвого органу контролю.

Наступною важливою реформою була – децентралізація. Це мабуть одна з найфундаментальніших реформ, яка насправді розроблялась доволі давно, але через брак політичною волі ніяк не могла запровадитися. Вона передбачала:

- Розширення повноважень місцевого самоврядування: передача владних повноважень, ресурсів та відповідальності від центрального до місцевого рівня;
- Фінансова децентралізація: збільшення фінансових ресурсів місцевих бюджетів через розширення їхніх податкових повноважень та збільшення відсотка податків які залишаються на місцях.
- Адміністративно-територіальна реформа: об'єднання малих сільських та міських рад у більші та фінансово спроможні громади, та повна трансформація старого радянського адміністративного поділу.

Також реформа передбачає підвищення підзвітності і прозорості діяльності органів місцевого самоврядування, оптимізацію та поліпшення надання адміністративних та інших послуг для населення, запровадження

обов'язкового написання стратегічних планів розвитку, та багато іншого.

Питання об'єднання громад насправді було зустрінути не всім як великий позитив, але коли в країні було більше 12 тисяч громада з кількістю населення менше ніж 3 тисяч осіб, то ніякий розвиток, фінансова незалежність, і тим більше спроможність таких територіальних одиниць були не можливим. Загалом на зараз створено 1469 нових громад, та 136 нових районів (Урядовий портал, б.д.).

Була розпочата і реформа державної служби, зокрема були створені нові структурні підрозділи Центральних органах влади – директори, куди обирали нових людей за новою процедурою конкурсів. Якийсь час ці нові підрозділи фінансувалися на пряму від ЄС. Рівень заробітної плати також був піднятий в декілька разів, для того, що створити хоч якусь конкуренцію з приватним ринком праці (Закон «Про державну службу»).

Судова систем пережила аж дві реформи, після того як перша була визнана не вдалою. І мабуть наразі являється найбільш складною серед усіх інших. Саму систему скоротили до трьох рівнів: місцеві та окружні, апеляційні суди, та найвищий – Верховний суд України. Спеціалізовані суди які були між апеляційний і Верховним судом – прибрали. Було змінено і систему кадрового набору суддів (Чижик Г., 2022)..

І мабуть саме ключове – розбудова збройних сил України, яка розпочалась одразу в розпал війни на сході України. З 2011 року, коли витрати на оборони не перевищували 0,8% ВВП, з 2015 року бюджет на оборонний сектор вже не становить менше ніж 2%ВВП, а на 2022 рік (до початку повномасштабного вторгнення країни агресора) він планувався в розмірі рекордних 133 млрд грн, і це приблизно 2,6% ВВП (Defense Express, 2021). Кількість особового складу зросла з 150 тисяч у 2014 до 250 тисяч на 2021 рік, змінився командний склад війська, відбулося переоснащення та модернізація військової техніки, в рази збільшилася заробітна плата та особисте оснащення. На 2021 рік 423076 учасників АТО/ООС мали статус

учасника бойових дій (Юридична сотня., 2021). Перезапущено ОПК, та розпочато виробництво української зброї. Була запущена Державна програма розвитку Збройних Сил, на основі стандартів НАТО. Повністю змінена система продовольчого забезпечення – Міністерство оборони розпочало закуповувати харчі у приватних компаній через державні тендери, що дозволило в тому числі розшири раціон для військових до майже 400 видів продуктів замість 40, як було до того. Кількість резервістів – становила 230 тисяч військовослужбовців, більшість який з бойовим досвідом, що насправді є дуже високим показником (Ярликowa О., 2018).

Також ЗСУ значно збільшила майстерність у артилерійській війни, впровадило системне використання різного роду БПЛА, провела реформу у сфері військової медицини. Загалом можна дійсно стверджувати, що за доволі короткий час, збройні сили України майже з нічого, перетворилися на доволі серйозну армію, навіть не маючи при цьому найсучасніших, передових зразків військової техніки.

Великі зміни відбулися і в гуманітарній політиці, зокрема в освіті запровадили систему автономії вищих навчальних закладів, змінили та зробили більш прозорою систему державних замовлень, адаптували спеціальності до міжнародних класифікаторів, розпочали кампанію по боротьбі з плагіатом в наукових роботах, запровадили і реформу шкільної освіти – Нову Українську Школу (Редакційна колегія VoxUkraine, б.д.).

Рішучі зміни відбулися і в ідеологічній площині: запустили процес декомунізації, прирівнявши комуністичну ідеологію до нацистської (Червоненко В., 2015). Це було важливим для того, щоб відбудувати більш гомогенний інформаційний простір, та розбудувати ефективну політику пам'яті. До цього різні політичні сили в рамках конкуренції за владу регулярно через символічну політику розтягували виборців по різним ідеологічним таборам, що дуже шкодило процесу розбудові нації, що є надважливим в побудові національної держави, призводили до серйозних

громадських конфліктів, і що саме ключове – Москва мала своєрідну монополію на символічну політику бувшого СРСР, і використовувала це як інструмент впливу на всі бувші радянські республіки, і таким чином деякі політичні сили в рамках своєї боротьби за владу в середні, самі того не бажаючи, а можливо не розуміючи – посилювали позиції РФ на всередині України. І що показово саме Москва найбільш гостро зреагувала на політику декомунізації в Україні. Загалом в Україні було перейменовано більш ніж:

- 51 тисячі топонімів, у майже тисячі населених пунктів,
- 75-ти закладів освіти
- понад 30 залізничних об'єктів та морських портів.
- було демонтовано більш ніж 2500 з яких понад 1300 – це монументи Леніну.

Також був створений і новий спеціальний центральний орган виконавчої влади – Український інститут національної пам'яті, завдання якого реалізація політики у відновленні та збереження національної пам'яті, і на якого в тому числі були покладені обов'язки щодо декомунізації.

Боротьба за символи і за політику пам'яті, доволі схожа з релігійними війнами в Європі якраз у час становлення модерну. І Україну не оминула не тільки зміни в ідеологічній основі, а в релігійній де також розгортається боротьба як і 500 років тому. Не дивлячись на юридично закріплені норму про те що держава не має втручатися в релігійну політику, насправді це ніколи не було так. В Україні завжди було доволі багато конфесій, і Москва в тому числі мала свій великий вплив через одну з них – Українська православна церква московського патріархату. Тому держава і еліти вимушені були втрутитися в цей процес, і Україна добила Томосу, визнання про автокефалію Православної церкви України, від Вселенського Патріарха, тобто (Patriarchate.org, 2019). Навіть в 21 столітті в Європі, здавалося б ще середньовічні релігійні норми і ритуали, виявилось все одно мають важливе значення для політики, і для національної безпеки, особливо

в умовах гібридної війни.

Стосовно зовнішньої політики – в 2014 року Верховна Рада прийняла закон щодо відмови від політики позаблоковості, який насправді діяв весь той час, а згодом внесла в конституцію України норми щодо цілей приєднатися до Європейського Союзу та блоку НАТО, таким чином закріпивши свій зовнішньополітичний вектор не тільки як де-факто після агресії Москви, але і закріпивши його де-юре, і не просто на рівні законів, а в самій конституції.

У 2014 була підписана, а у 2017 році набула чинності «угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом». Це саме та угода, через яку в 2014 році спалахнула політична криза, та сталася Революція Гідності у 2014 році (Council of the EU, 2017). Сама угода не означала вступу до Європейського союзу, чого бажало багато українських громадян на той час, але вона мала дуже важливий політичний, і психологічний фактор для українців, і також так чи інакше означала певний етап, який було необхідно пройти щоб розпочати вже реальний процес інтеграції з європейським союзом. Також у 2017 році був підписаний і «Безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом»

3.2 Спроможна держава в Україні: конфлікти та перспективи

Українська держава з 2014 року пройшла багато трансформацій, насправді за доволі короткий шлях. І при цьому це був час після майже державного колапсу у 2014 році, після втрати контролю над великою частиною територій включаючи промислові комплекси у Луганській і Донецькій областях, які приносили багато валютної виручки, час введення війни на сході України та в процесі відбиття гібридної війни проти Москви. Серед українського громадянського суспільства можна зустріти думки, що всі реформи які були здійснені, стали можливими виключно через успіх

Революції Гідності, та того тиску, яке громадянське суспільство здійснює на владу. Але наприклад після Помаранчевого майдану у 2004 році, таких кардинальних змін у державі – не відбулося. І хоча роль громадянського суспільства дійсно є вагомою, саме війна на сході, і загроза більшої війни – стали основним стимулом через який еліти стала вимушеною робити ці зміни, і саме в процесі цього еліта стала більш вразливою до тиску з боку громадянського суспільства, яке в свою чергу ще і отримало протекцію від заходу.

Поступові зміни в тій чи іншій мірі зазнали майже всі сфери життя громадян України, не обійшли ці зміни остронь і політичні еліти. Багато було питань і щодо ефективності тих реформ яка країна пройшла в той час. Правда тут є і проблема який сам час треба вимірювати для того, щоб надати якусь оцінку тим змінам? Частина експертів, робили такий замір з 2014 по 2019 рік, коли до влади прийшов новий президент, і його політична сила, яка самотужки змогла сформувати більшість в парламенті. Наприклад, колишній посол Канади в Україні, Роман Ващук – визнав, що далеко не всі реформи були вдалими, і зокрема звернув увагу, що в тому числі захід більшою мірою робив акцент на проведенні неоліберальних реформ в фінансовій і бюджетних сферах, коли як фокус на простих людей був значно менший, і тому фіксувалося розчарування людей, що на його думку в тому числі вплинуло на результати виборів (Ващук Р., 2020).

Тут треба зазначити, що насправді в політичній сфері за цей період відбулася своя криза, конституційна більшість в парламенті розпалася, був обраний новий Прем'єр-міністр України, відбувалися громадські протести, і політична ситуація під кінець 2019 року не було такою стабільною як в 2014-2015 роках. Причиною тому скоріше за все були другі Мінські домовленості, після яких військовий конфлікт почав затухати, частина еліт трохи розслабилася та намагалася повернутися до більш знайомих їй моделей політичної поведінки. Тобто знову знайома модель: реакція на загрозу, і

навпаки за не відчуттям такої загрози відсутність про активних дій по укріпленню держави.

Але насправді підбивати підсумки реформ треба не закінчуючи 2019 роком, як мінімум тому, що більшість з них була розрахована на довший строк, і в тому числі тому, що всі вони продовжились, плюс додалися нові – вже про новій владі, яка була обрана на демократичних виборах. Коректніше підбивати підсумки саме 2021 роком, тобто перед повномасштабним вторгненням країни агресора. Адже саме ця війна є екзистенційною загрозою для країни, і то наскільки країна виявилася готовою чи не готовою до такої війни, і має слугувати реальною оцінкою тих трансформацій які відбулися в процесі її модернізації після 2014 року.

Звісно треба вказати і на величезні втрати які відбулися в Україні через війну після 2014 року: Станом на червень 2021 року, за даними комісара з прав людини ООН з прав людини, загальна кількість людських втрат становить 42,5—44,5 тисяч осіб, з яких загинуло 13200—13400 осіб, а було поранено 29600—33600 (Радіо Свобода, 2021). На облік було взято 1780946 внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з Донбасу і Криму, і 545 613 осіб виїхали за межі України.

Також було втрачено контроль над Автономною Республікою Крим, та окремими районами Донецької та луганської областей, всього – 44 тис. кв км або 7% території України. В ці розрахунки також не входять не прямі жертви і втрати, які сталися через скрутні економічні умови та величезний стрес.

Мабуть базові зміни які легше всього можна піддати оцінці – це економічні показники. Після стрімкого падіння у 2014-2015 роках, реформи все-ж таки дали свій результат, і не дивлячись на важкі часи, економіка України відновилася, та навіть перевершила показники номінального ВВП 2013 року, і взагалі досягла свого рекорду за весь час, у майже 200 млрд \$ у 2021 році (рис. 3.1).

Рис 3.1 Номінальний ВВП України з 2013 по 2022 рр. млрд.дол. США.

(Створено на основі даних з: Мінфін. *Валовий внутрішній продукт*).

Рис 3.2 Середня зарплатна плата в Україні з 2013 року.

(Створено на основі даних з: Мінфін. *Середня зарплатна плата в Україні в доларах США*).

Рівень середньої зарплатної плати також значно виріс (Рис 3.2), і став рекордним для історії України, і на грудень 2021 вона взагалі становила 641 долар США (Мінфін. *Середня зарплатна плата в Україні в доларах США*). В Києві також був рекорд, і середня зарплатна плата сягнула 962 доларів США. Авжеж для об'єктивної картини треба зробити і розрахунок рівня цін, і тут вже ситуація для простого громадянина виявляються не такою задовільною, особливо стосовно комунальних платежів. Хоча і тут були

субсидії, підняття мінімального рівня заробітної плати, і багато розрахунків все ж показували значний ріст благополуччя після 2014, і навіть порівняно з 2013 роком, хоча знову ж таки в залежності і від категорій. Але тут у фокусі – перш за все саме макропоказники.

За даними видання The Military Balance Збройні сили України у 2021 році мали у строю, і в робочому стані готовими до використання в бойових умовах:

- 250 тисяч військовослужбовців;
- 858 танків і 1132 в резерві;
- 1184 бойових машин піхоти ;
- 622 бронетранспортери;
- 607 самохідних артилерійських установок;
- 515 гармат і гаубиць;
- 354 реактивних системи залпового вогню;
- 340 мінометів;
- 90 тактичних ракетних комплексів Точка-У;
- 35 ударних гелікоптерів Мі-24 і 23 багатофункціональних Мі-8;
- Та приблизно біля 150 бойових літаків різного класу (Коваленко М., 2021).

Також значно виріс і рівень довіри до Збройних сил, у 2021 році він становив 66%, найбільше ніж всі інші державні інституції. Високий рейтинг також мали волонтери які допомагають армії – 74%, та що класично для України – церква 52% (Табл. 3.1).

Рівень довіри до інших органів влади в Україні класично залишився доволі низьким, хочу тут треба зробити акцент що це був ще період пандемії коронавірусу, коли довіра до влади загалом майже всюди у світі падала, але навряд чи це був основним фактором. І знову традиційно вкрай низькій рівень довіри саме до парламенту, який був завжди таким. Що ще цікаво – це рівень довіри до російських ЗМІ, напередодні повномасштабного

вторгнення, до них всього біля 5% рівня довіри (Табл. 3.1).

	Захід			Центр			Південь			Схід		
	Довіряють	Не довіряють	Баланс	Довіряють	Не довіряють	Баланс	Довіряють	Не довіряють	Баланс	Довіряють	Не довіряють	Баланс
Президенту України	33	44	-10	31	43	-12	34	45	-10	28	50	-22
Верховній Раді України	10	65	-54	15	65	-51	11	67	-56	12	74	-62
Уряду України	13	57	-45	16	61	-45	15	60	-46	12	68	-56
Збройним силам України	79	7	72	69	11	58	60	20	40	46	28	18
СБУ	24	40	-15	27	42	-16	28	44	-16	28	42	-14
Національній поліції	31	43	-12	28	48	-20	28	48	-21	30	46	-16
Патрульній поліції	35	37	-1	34	39	-4	31	43	-11	34	39	-5
Церкві	73	13	60	46	28	18	43	33	11	44	28	16
Українським ЗМІ	33	36	-2	32	40	-8	27	51	-24	24	49	-25
Російським ЗМІ	3	86	-83	2	82	-81	9	71	-62	5	64	-59
Громадським організаціям	44	19	25	38	24	15	38	27	10	36	22	14
Звичайним людям у Вашому населеному пункті	71	12	59	67	12	55	63	13	50	67	12	56
Волонтерам, які допомагають армії	85	4	81	76	9	67	67	13	54	63	18	45
Волонтерам, які допомагають переселенцям	71	8	63	67	9	59	59	11	48	66	13	53

Табл. 3.1 Рівень довіри до інституцій: регіональний розподіл
(Фонд «Демократичні ініціативи», 2021)

Щодо криміногенної ситуації: найпоширенішим серед злочинів є — крадіжка. За статтею «Крадіжка» в 2013 році було 242 тис. а в 2020 році — 138 тис. Зменшились також вбивства (в 2014 році був рекорд), грабіж та інші категорії. (Слово і Діло. 28 січня 2021)

Рис. 3.3 Рівень злочинів з 2013 по 2020 рр

(Створено на основі даних з Слово і Діло. 28 січня 2021)

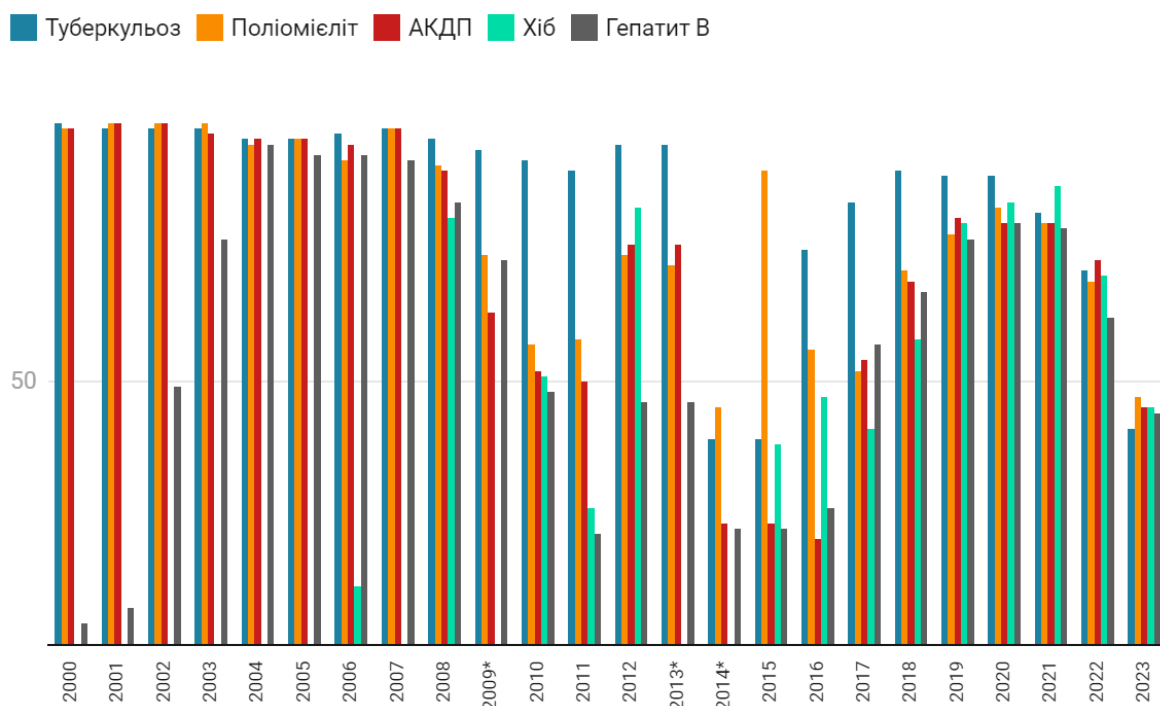

Рис 3.4 Рівень вакцинації (% дітей до року, які були вакциновані відповідно до графіка)

(Взято з Лапін М.,2023)

Рівень вакцинації дітей, також є одним з найважливіших показників спроможності держави. І як ми бачимо рівень вакцинації почав падати ще до 2014 року, а саме у 2008-2009 роках коли розпочалась світова економічна

криза, та було декілька резонансних трагічних випадків пов'язаних з вакцинацією, але звісно що з 2014 роком – рівень вакцинації став взагалі вкрай низьким, і навіть на 2021 рік Україна не досягла необхідних показників, а після повномасштабного вторгнення країни агресора тренд нажалі знову пішов на спад (Лапін М., 2023).

Загалом до повномасштабного вторгнення, навіть не дивлячись на декілька років світової пандемії, що також вплинуло на Україну – аналіз частини ключових параметрів показує що держава дійсно розвивалася та модернізувалася. І при цьому держава зберегла і демократію і навіть покращила свій рейтинг за версією The Economist Intelligence Unit - за сім з 2014 по 2020-й Україна піднялася з 92 на 79 місце рейтингу демократії. В тому числі за рахунок проведення демократичних виборів у 2019 році (Слово і Діло, 2021). Тут слід мабуть зазначити, що, наприклад, більшість держав, що сприяють розвитку, так звані «Азійські тигри»: Сінгапур, Гонконг, Республіка Корея і Тайвань, – проходили свою модернізацію переважно при доволі жорстких та авторитарних режимах.

Втім, звісно далеко не всі реформи були вдалим, або встигли дати результат до 2022 року. Наприклад, ключовий фактор за Йоханесом Юде – встановлення «прямого видобутку», досі не набуло належних форм. Рівень тіньової економіки, як би важко і іноді контраверсійно би його не вираховували, суттєво не знизився. Рівень оптимізації податків, через ту саму систему ФОП, також на доволі високому рівні. Всеукраїнський перепис населення – останній раз був здійснений ще у далекому 2001 році, а це є насправді ключовим інструментом встановлення контролю над населенням через облік. Так було запроваджено багато нових електронних інструментів, таких як ДІА в якій вже зареєстровано майже 20 млн. громадян України, відбулась реєстрація мільйонів громадян у сімейних лікарів, що також є важливим елементом обліку. А от наприклад з військовим обліком ситуація майже не була виправлена – стара радянська система обліку де-

факто вже давно зруйнована. Вона була побудована на жорсткій прив'язці до місця реєстрації через прописку, та через зобов'язання роботодавця контролювати такий облік, та передавати дані в військкомати. З годом роботодавці просто перестали цим займатися, да і ніхто їх не контролював, ну крім державного сектора де облік ще працював по інерції. Прописка була скасована. А також після реформи децентралізації, місцеві органами самоврядування як правило скорочували воєнкомів, і передавала функції обліку на старост, чи інших своїх представників які не мали ні фаху, ні бажання цим займатися. Але стосовно резервістів облік був дієвим, і ефективно спрацював на початку повномасштабного вторгнення. Стосовно інших, систему почали модернізувати вже тільки після початку повномасштабної війни.

Облік є одним із ключових показників спроможної держави, без належного обліку неможливо побудувати дієву державу, і тим паче державу що сприяє розвитку. Перші держави в Месопотамії – також починали з обліку, і саме для нього вони розробили першу писемність. Для того щоб займатися прямим видобутком ресурсів – грошей і людей для війська, також потрібен облік. І на основі вже такого обліку, можна набагато швидше і ефективніше займатися іншими речами – освітою, охороною здоров'я, гуманітарною політикою. Для того, щоб приймати ефективні рішення – треба мати релевантні дані. Україні на цьому шляху ще багато чого потрібно зробити. Тим більш це вкрай актуальна задача на сьогодні – через велику кількість переселенців і біженців.

Взагалі поняття спроможна держава – як напевно і будь-яка соціологічна концепція – має доволі розмитий смисл, і в суспільному середовищі використовується з доволі різними підтекстами. Так наприклад в тлумачному словнику української мови можна зустріти такі тлумачення слова «спроможність»: здатність до здійснення чого-небудь, наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин які допомагають чомусь (Багінський

А., 2017 с.24). І тут питання, коли мова про державу – то здатність до чого саме конкретно має бути?

Професор Університету Денвера К. Хендрікс, вважає що ключовими факторами спроможної держави є: воєнна міць, ефективна бюрократія, якість політичних інституцій. Репресивна і сервісна функції держави – залежать від такої спроможності (Hendrix C., 2009). Відомий американський макро-соціолог Рендел Колінз також наголошував що саме супротив зовнішнім і внутрішнім загрозам надають легітимності політичному режиму (Collins R., 1999 p.242). Але це, в свою чергу, провокує політичні режими до зовнішньої агресії, для того, щоб зміцнити свою легітимність в середині країни (Багінський А., 2017 с.25). Таким чином, відбудовуються така собі ланцюгова реакція – правителі вимушені відбудовувати ефективну оборону бо інші прагнуть зміцнити свою легітимність в середні своєї країни за рахунок тебе, через здійснення агресії. Але водночас і тобі треба постійно дбати про свою легітимність, і таким чином готуватися до агресивних дій, а іншим готувати оборону від тебе.

Питання модернізації і відбудови ефективної країни – є вкрай актуальним, і не тільки для побудову теоретичної концепції, а в першу чергу саме для практичної площини, тому цим питанням займаються не лише теоретики, а і уряди, з цілими науково-дослідними державними інституціями по всьому світу. Здебільшого в останній час домінувала неоліберальна концепція, яка зосереджувалася на послабленні ролі держави в регулюванні та обліку, та на наданні більшої свободи приватній ініціатив. Також доволі популярною концепцією є інституційна, яка зосереджена на розбудові державних інституцій. Домінування цих парадигм просунулось і в міжнародні інституції, які в свою чергу або через різного роду рекомендації, або через умови по наданню кредитів та іншої макрофінансової допомоги просували саме ці ідеї по всьому світу. Результат такої політики як виявилось – вийшов невдалим. В той самий Ірак в який

було вкладено величезні гроші, де були розбудовані інституції прямо як за шаблоном «Від ІКЕА», але Ірак і досі не став ефективною державою. Це саме стосувалося і Афганістану і багатьох інших держав.

Інша ситуація виявилася з «державою яка сприяє розвитку» (Developmental state). Це поняття використовують для пояснення та опису феномену «Азійських тигрів». В цій концепції модернізації відбудова держави відбувається зверху, через розбудову спроможною бюрократії, а не через дерегуляцію та зменшення ролі держави. Причому, як правило, на початкових етапах політичні режими були саме авторитарними і це суттєво відрізняє процес їх модернізації від тої моделі яку намагалися побудувати в тому самому Іраку, де з початку намагалися побудувати демократичні інституції, не зважаючи на зовсім інше соціальне середовище, на рівень освіти, на сталі соціальні практики, тощо. В свою чергу розвиток демократичних процесів серед «Азійських тигрів» розпочався вже після того, як вони розбудували міцні державні структури (Кутуєв П., 2016). І що показово під час пандемії covid-19, держави, що сприяють розвитку показали значно більшу спроможність у боротьбі з епідемією на її початку, ніж класичні демократії західного світу.

Але «держави що сприяють розвитку», були не просто авторитарними з диктаторами самодурами як це поширене в багатьох країнах третього світу. Ні, там здебільшого домінували саме військові, так як це переважно це були країни які були у стані війни, або під великими зовнішніми загрозами. І вони дійсно відрізнялися і від наприклад військових хунт в Латинській Америці, бо там на відміну від Азійських тигрів – загрози переважно були внутрішніми і військові концентрувалися якраз на подавленні і придушенні внутрішніх ворогів.

Якщо ми уважно проаналізуємо історію становлення держави як явища ще на початку розвитку цивілізації, і прослідкуємо її еволюції до становлення модерних національних держава в Європі, а далі до держав що

сприяють розвитку в Азії – ми побачимо що головним фактором, який визначає спроможність держави – була і є можливість протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам. Чи то розбудова «Держави загального добробуту» (Welfare state), чи розбудова держави за неоліберальною моделлю, чи то держава що сприяє розвитку, перш за все будується на фундаменті спроможності. Питання демократії, свободи слова, прав людини, освіти, охорони навколишнього середовища та інші вкрай важливі речі сучасного нам світу, неможливо вирішити якщо в фундаменті не існує спроможного державного апарату. Якщо держава не здатна захистити себе від зовнішнього агресора, за допомогою дієвих збройних сил, дієвої економічної система яка обслуговує військові сили, і ефективної дипломатії яка створює альянси для свого захисту – питання до свободи слова, прав людини, екології, та іншого на цій території – вже треба буде ставити до загарбника. Це саме стосується і інших загроз – таких як пандемія. Якщо в країні не існує сучасного та дієвого протиепідеміологічного захисту – то навіть дієва армія її не збереже. І таких випадків ми також знаємо багато – колись могутня та ефективна Візантійська Імперія, зазнала нищівного демографічного удару під час «Юстиніанової чуми», після чого стала занепадати і з пів сторіччя стала здобиччю для арабських завойовників, в яких до того ніхто не бачив стратегічної загрози.

Україна пережила важкий 2014 рік, але не зазнала колапсу як багато хто цього очікував. За короткий час перейшла від майже феодальної системи забезпечення війська, до його централізації, хоча насправді період підкорення добровольчих батальйонів державі – був доволі непростим. Україна доволі швидко розпочала модернізаційні процеси, відновила свою економіку, і навіть перейшла вже до масштабної розбудови інфраструктури – сотні кілометрів доріг, мостів, та інші інфраструктурні об'єкти насправді потребують чималих коштів та організаційної спроможності. Україна запровадила і багато передових сервісів – від систем електронного обліку,

надання державних послуг через електронні сервіси, до передових фінансових технологій. Вдалося пережити і важку пандемію Covid-19, хоча під це виникала потреба мобілізації чималих сил, і розбудови майже з нуля системи епідеміологічного контролю. І саме ключове – Україна змогла пережити початок повномасштабного вторгнення країни агресора, який переважав у своїй військовій потужі збройні сили України – у рази. І цей факт в свою чергу вразив не тільки агресора, але і більшість світових урядів, військових аналітиків та експертів з державного будівництва (Eskel M., 2021). Взагалі питання оцінок з боку багатьох експертів також визивають питання: наприклад міжнародний індекс крихкості, який показує наявність кризи в середні держави, у 2013 році поставив Україні найліпшу оцінку у 65 балів, за весь час, і це при тому, що саме в 2013 році держава була на порозі краху (Fragile states index. Ukraine).

Так чи інакше вже 2 роки війни, і протистояння ворогу який в рази перевищує військовий і ресурсний потенціал України, навіть при наявності значною допомоги від країн союзників – це факт того що Україна виявилася значно міцнішою державою ніж багато хто вважав. Військовий конфлікт 2014 року, став дійсно тим самим каталізатором, який змусив українські еліти розпочати процес модернізації країни, і яка за насправді доволі короткий час дала свій результат, і не просто на графіках тих чи інших індексах – а на полі бою.

ВИСНОВКИ

Аналіз з позицій Історичної соціології показує, що перші державні утворення утворилися саме через вплив військових конфліктів, і саме загрози таких конфліктів стимулювали еліти до розвитку ефективних механізмів управління, в першу чергу задля зміцнення своїх збройних сил. І саме ці процеси, в майбутньому сприяли формуванню широкої розгалуженості державних інституцій які сьогодні вже здаються сталими.

В процесі довготривалої, жорсткої і конкурентної боротьби в Європі, приблизно 500 років тому стала зароджуватися модерна національна європейська держава, яка з розвитком капіталізму стимулювала науково-технічні революції, яка стала поступово домінувати по всьому світу. Модель такої держави стала етальною та як шаблон перейматися всіма іншими по всьому світу.

Згодом з появою сучасної міжнародної правової системи та зі встановленням балансу сил між великими державами, був накладений практично мораторій на ведення завойовницьких війн по всьому світу. В свою чергу це призвело до того, що нав'язана іншим суспільствам модель існування і розвитку – через національну державу, зазнала дієвих проблем, так як само по собі ця соціальна модель, з'явилася та розвивалася в першу чергу для ведення війни, а отже втративши свою внутрішню рушійну силу, основний стимул – більшість з таких держав не розвивалися як це було очікувано. Не відчуючи серйозних зовнішніх загроз, через встановлену систему протекторату від світових держав лідерів і міжнародної системи – інші національні еліти втратили стимули до розбудови розвинутої військової системи, а разом з тим до розбудови ефективних державних інституцій.

Так саме це стосується і еліт в Україні, яка хоч і мала відносно багатьох новостворених держав на основі колишніх колоній, старий радянський державний апарат, але українські еліти через впевненість у своєму захисті в

рамках існуючої міжнародної системи, та через надані гарантії безпеки після того як України відмовилась від ядерної зброї, втратила стимул до розбудови ефективних державних структур, та зайнялись в першу чергу паразитизмом старого державного апарату та економічних ресурсів. Це безумовно створило умови для своєрідного “розвитку недорозвитку” (Frank A., 1966) та закорінення практик видобування з держави ресурсів для власного збагачення.

Процес інволюції радянського державного апарату, хоча й мав певні позитивні аспекти в контексті процесів демократизації та лібералізації, однак також призвів до провалу багатьох інших важливих державних функцій. Результатом стало зростання корупції, занепад виробництва, зменшення якості соціальних послуг, зниження рівня життя значної частини населення. Таким чином, початкова відсутність зовнішніх загроз і відносна стабільність міжнародного оточення призвели до того, що українські еліти зосередились більше на власних інтересах, ніж на розвитку держави.

З часом, в процесі деконструкції державних інституцій, які відбувалися в тому числі під впливом неоліберальної парадигми – держава почала втрачати свою спроможність реагувати на внутрішні та зовнішні загрози, що з початку призвело до внутрішніх криз, а потім так послабило державу що в момент агресії вона взагалі не змогла дати відсіч ворогу.

Лише після агресії і початку війни на сході України, отримавши стимул до дії, українська еліта почала реакційну модернізацію держави і запустила до цього не видану, за 30 років незалежності, кількість трансформацій в середні країни. Ця критична ситуація викликав суттєві зміни в управлінських, військових, соціальних та економічних сферах.

За відносно короткий період, Українська держава не тільки відновилася після глибокої кризи та величезних втрат, але й значно підвищила свій рівень спроможності, особливо у військовій сфері. Це підтверджує тезу про те, що військові конфлікти є каталізаторами для глибоких соціально-

політичних змін та державної модернізації.

Незважаючи на зовнішні невтішні оцінки стосовно успішності української держави, оцінки які перш за все, були засновані на сучасних неоліберальних категоріях, українська держава витримала вторгнення значно переважаючих збройних сил агресора і вже майже 2 роки веде спротив проти противника, який має в рази більше ресурсний потенціал. Цей факт свідчить про значно більшу стійкість української держави, яка попри нестабільність і виклики, продемонстрували здатність до мобілізації, організації та відновлення. Важливо зазначити, що успішний опір України базується не лише на військовій силі, але й на національній єдності, високому рівні громадянської активності – що також є свідченням того, що державна гуманітарна політика направлена на розбудову нації – була вдалою.

В межах глобалізованого світу ефективність держави не може бути оцінена виключно через призму економічних показників, ринкових реформ, прав людини та свободо, але вона також має оцінюватися через її спроможність до захисту своїх громадян, національних інтересів, та інших екзистенційних загроз. Якщо держава не може протистояти таким загрозам, то питання щодо ринкових реформ і прав – зникне саме собою.

Український досвід підкреслює значення стійкості та здатності держави до реагування на зовнішні загрози, незважаючи на непередбачувані обставини, як ключових аспектів спроможності. Не дивлячись на існування в межах глобалізованого та динамічного світу, в 21 столітті не наступив кінець історії. Це, в свою чергу, ставить нові вимоги до сучасних підходів і рекомендацій до розбудови державних інститутів, освіти, науки, технологій та соціальної політики, що мають враховувати можливість того що міжнародні гарантії безпеки можуть не спрацювати.

Більшість сучасних теорій, концепцій, та систем оцінки ефективності держави – орієнтуються насправді на побічні ефекти від діяльності держави.

Система охорони здоров'я, рівень освіти, рейтинги свободи ведення бізнесу, та екологічні стандарти – виникли в рамках державо центричної моделі, тоді як держава виникла перша за все для ведення війни. І для того, щоб досягти успіху, у всіх цих категорія, як це роблять наприклад держави що сприяють розвитку – перш за все треба розбудувати спроможну державу, тобто ту, яка може реагувати на загрози і вже тільки після того як буде розбудована спроможна держава, можна добиватися результатів в категорії свободи бізнесу, якості життя громадян, та екологічних стандартів.

На жаль, але треба і звернути увагу, що існуюча державо-центрична система в тому числі і сама по собі відтворює безкінечний цикл війн, тобто з одного боку держава здатна створювати соціальні блага, а з іншого є каталізатором конфліктів. Можливо, колись людство знайде альтернативу, цій моделі, і розбудує, наприклад, більш горизонтальні моделі організації, а науково-технічний прогрес дозволить продукувати соціальні блага без держави. Але на сьогодні, держава є основною для існування цивілізованого суспільства, а основною спроможною держави – є готовність до війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Арістотель. (2000). *Політика* / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи.

Багінський, А. В. (2016). *Теорії модерної держави: Війна та кристалізація*. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право, (Випуск 1/2), 29–30.

Багінський, А. В. (2017). *Реконцептуалізація модерної держави: Автономія, спроможність, належне урядування та конфлікти*. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право., (Випуск 1/2 (33-34)).

Братюк, Ю. (2020). *Верховна Рада проголосувала за легалізацію грального бізнесу*. Взято з <https://zaxid.net/news/>

Ващук, Р. (2020, 20 листопада). *Що було не так із західною підтримкою реформ в Україні – експосол Канади Роман Ващук*. Укрінформ - актуальні новини України та світу. Взято з <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3139771-so-bulo-ne-tak-iz-zahidnou-pidtrimkou-reform-v-ukraini-eksposol-kanadi-roman-vasuk.html>

Вінокуров, Я. (2021). *Як змінилася економіка за 30 років незалежності*. Українська Правда. Взято з <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/08/23/677115/>

Гоббс, Т. (2000). *Левіафан*. Київ: Дух і Літера.

Головаха, Є. (2003). *Щоб дістатися джерел, треба плисти проти течії* (коментар соціолога до статті економіста про соціально-економічні наслідки приватизації) // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. №4.

Головко, В. В. (2003). *Воєнно-промисловий комплекс (впк)*. Взято з <http://surl.li/pcvhp>

Горбань, Ю. (2018, 13 листопада). *Від старої медичної моделі ми відмовилися. Хтось сумнівається, чи варто?* Укрінформ - актуальні новини України та світу. Взято з <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2578657-vid-staroi-medicnoi-modeli-mi-vidmovilisa-htos-sumnivaetsa-ci-varto.html>

Гусєв, Г. (2021). *«Західні дипломати не вірили, що ми вистоймо»*. Олександр

Турчинов розповідає як навесні-влітку 2014 року обійняв усі найвищі посади в Україні, заново будував владу і почав АТО. Бабель. Взято з

<http://surl.li/pczhx>

Державна служба статистики. *Економічна статистика / Економічна діяльність / Промисловість.* (б. д.). Взято з

https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/prom.htm

Державна реєстраційна служба України. (2014). Сьогодні кожен 18-й українець займається підприємницькою діяльністю. Взято з

<https://web.archive.org/web/20140219162147/http://drsu.gov.ua/show/12269>

Державна служба статистики. *Індекси споживчих цін у 1991-2019рр.* Взято з

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_m_u.htm

Житловий Кодекс України. 5464-X. (1983). Офіційний вебпортал парламенту України. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>

Закон «Про державну службу». № 889-VIII. (2016) Взято з

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-viii#Text>.

Лазоркін, В. (2011). *Збройні сили України: 1991 - 2001*. Універсум, (Вип. № 217-218 (листопад-грудень)).

Лапін, М. (2023). *Рівень вакцинації в Україні*. «Вокс Україна» Взято з

<https://voxukraine.org/riven-vaktsynatsiyi-v-ukrayini>

Лок, Дж. (2023). *Два трактати про правління* (П. Содомора, Пер.). Київ: Наш Формат.

Коваленко, М. (2021). *30 років ЗСУ: Як змінилась українська армія з початку війни*. Взято з <https://dyvys.info/2021/12/06/30-rokiv-zsu-yak-zminylas-ukrayinska-armiya-z-pochatku-vijny/>

<https://dyvys.info/2021/12/06/30-rokiv-zsu-yak-zminylas-ukrayinska-armiya-z-pochatku-vijny/>

Кошкіна, С. (2010, 2 вересня). *Іменем Сім'ї*. LB.ua. Взято з

https://lb.ua/news/2010/09/02/63436_imenem_semi.html

Кутуєв, П. (2016). *Трансформації модерну: Інституції, ідеї, ідеології: Монографія*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика».

Майбутнє українських олігархів (доповідь) | Український інститут

майбутнього. (2018). Взято з <https://uifuture.org/publications/24842-reportmaybutnieukrainskycholigarchiv/>

Макіавеллі, Н. (2023). *Державець*. Харків: Фоліо

Микола Кіреєв. (2023) *Як змінювалися видатки на оборону за роки незалежності України*. Finance.ua. Взято з <https://finance.ua/ua/goodtoknow/vydatky-na-oboronu>

Мінфін. *Валовий внутрішній продукт* (2021) Взято з <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2021/>

Мінфін. *Доходи держбюджету України (2014-2023)*. Доходи держбюджет. Взято з <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/>

Мінфін. *Середня заробітна плата в Україні в доларах США (2022)*. Взято з <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/usd/>

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. (1994). №998_158. Офіційний вебпортал парламенту України. Взято з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

Ми Україна. (2023). *30 років Масандрівським угодам: Як Україна втратила Чорноморський флот і ядерну зброю*. Взято з <https://weukraine.tv/top/30-rokiv-masandrivskym-ugodam-yak-ukrayina-vtratyla-chornomorskyj-flot-i-yadernu-zbroyu/>

Міністерство оборони України, Воєнна історія. (б. д.). Взято з <https://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>.

Міжнародний Центр Перспективних Досліджень. (2014). *Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання*. Взято з https://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf

Нестеров, Д. Лямець, С. (2013). *"Сімейні" стратегії НАК "Нафтогаз"*. Взято з <https://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/14/403536/>

Обух, В. (2020, 24 лютого). *СЕС по-українськи. 2017-ий - позбулися. 2020-*

ий - і знову “здрастуйте”? Укрінформ. Взято з <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/2883221-sec-poukrainski-2017ij-pozbulisa-2020ij-i-znovu-zdrastujte.html>

Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я. (2016). 1013-2016-р. Офіційний вебпортал парламенту України. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p#Text>

Процик, П. (2011). Чужий флот (ЧФ). Взято з <http://ukrlife.org/main/uacrim/protcyk.html>

Радіо Свобода. (2021, 15 липня). *ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі, починаючи з 2014 року.* Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/news-un-donbas-vtraty-gertvy/31359458.html>

Редакційна колегія VoxUkraine. (б. д.). *Провідник реформ: Шість досягнень й сім невдач України з часів перемоги Майдану.* «Вокс Україна». (б. д.). Взято з <https://voxukraine.org/longreads/three-years-of-reforms/index-ua.html#form>

Руденко, А. (2021, 25 березня). *«У 2014 році ми не повинні були піднімати руки»* – генерал армії Муженко. Радіо Свобода. Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/heneral-muzhenko-pro-okupatsiyu-krymu/31167541.html>

Руссо, Ж.-Ж. (2001). *Про суспільну угоду, або принципи політичного права* (О. Хома, Пер.). Київ: Port-Royal.

Рябчук, М. Ю. (2010). *Українська посткомуністична трансформація: Між недолугою демократією та млявим авторитаризмом.* Публічна лекція. Взято з www.polit.ua/lectures / 2010/06/02/rjabchuk.html.

Статут Організації Об'єднаних Націй. (1945). Взято з https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/U%20Charter_Ukrainian.pdf.

Слово і Діло. (4 березня 2014). *Чому олігархи стають губернаторами?*. Взято з <https://www.slovoidilo.ua/articles/1301/2014-03-04/pochemu-oligarhi-stanovyatsya-gubernatorami.html>

Слово і Діло. (28 січня 2021). *Злочинність в Україні: Як змінювалася*

ситуація в 2013-2020 роках. Взято з

<https://www.slovoidilo.ua/2021/01/28/infografika/suspilstvo/zlochynnist-ukrayini-yak-zminyuvalasya-sytuacziya-2013-2020-rokax>

Слово і Діло. (2021). *Як змінювалося місце України у ключових рейтингах демократії за сім років. Взято з*

<https://www.slovoidilo.ua/2021/02/12/infografika/polityka/yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-klyuchovyx-rejtynhax-demokratiyi-sim-rokiv>

Слово і Діло. (28 січня 2021). *Злочинність в Україні: Як змінювалася ситуація в 2013-2020 роках. Взято з*

<https://www.slovoidilo.ua/2021/01/28/infografika/suspilstvo/zlochynnist-ukrayini-yak-zminyuvalasya-sytuacziya-2013-2020-rokax>

Слово і Діло. (2023). *Як змінювалися видатки на оборону за роки незалежності України. Взято з*

<https://www.slovoidilo.ua/2023/08/25/infografika/finansy/yak-zminyuvalysya-vydatky-oboronu-roky-nezalezhnosti-ukrayiny>

Тимоць, І. (2018) *Майбутнє України залежить від українців і від США. Взято з* https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_majbutnye-ukrayini-zalezhit-vid-ukrayinciv-i-vid-ssa/839424

Толочко, О. П. (2015). Нариси початкової Русі. Київ: Laurus.

УНІАН. (2011). *Як українці ставляться до служби в армії (опитування). Взято з* <https://www.unian.ua/politics/544807-yak-ukrajintsi-stavlyatsya-do-slujbi-v-armiji-opituvannya.html>

Урядовий портал. *Реформа децентралізації. (б. д.). Взято з* <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>

Фісун, О. А. (2008). *Неопатримоніалізм проти демократії в Україні. Віче. №17. Взято з*

<https://web.archive.org/web/20170114064716/http://www.viche.info/journal/1094/>

Фонд «Демократичні ініціативи» (2021). *Державні та соціальні*

інститути: Кому українці довіряють, а кому ні?. Взято з

<https://dif.org.ua/article/derzhavni-ta-sotsialni-instituti-komu-ukrainsi-doviryayut-a-komu-ni>

Хотин, Р. (2023, 6 травня). Чому Україна передала Росії стратегічні бомбардувальники, які зараз обстрілюють ракетами українські міста? Радіо Свобода. Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rosiya-bombardyvalnyky-tu-95-tu-160-borhy-haz-peredacha/32398767.html>

Центр Разумкова. (2001). *ТАНКИ: ЗА І ПРОТИ*. Взято з https://web.archive.org/web/20150924084957/http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=572

Чижик, Г. (2022). *Огляд судової реформи в Україні*. Friedrich-Naumann-Stiftung. Взято з <https://www.freiheit.org/ukr/ukraine-and-belarus/ohlyad-sudovoyi-reformy-v-ukrayini>

Червоненко, В. (2015). *Рада ухвалила "декомунізаційний пакет"*. BBC Україна. Взято з https://web.archive.org/web/20150413044757/http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2015/04/150409_communizm_upa_vc

Штогрін, І. (2019, 27 лютого). *Чому не втримали Крим: Стенограма РНБО від 28 лютого 2014 року*. Радіо Свобода. Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/29794488.html>

Юридична Сотня. (2021). *Свіжа статистика щодо кількості учасників АТО/ООС станови на 2021 рік*. Взято з <https://legal100.org.ua/svizha-statistika-shhodo-kilkosti-uchasnikiv-ato-oos-standovi-na-2021-rik/>

Ярликова, О. (2018). *14 змін у ЗСУ за останні роки, про які ви могли не знати. Рубрика*. Взято з <https://rubryka.com/article/14-zmin-u-zsu/>

Defense Express(2021). *Оборонний бюджет у 2022 році виросте на 10%, ДОЗ стане більшим на третину*. Взято з <http://surl.li/pdalt>

Patriarchate.org. *Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні (укр.)*. (2019). Взято з

<https://ec-patr.org/>

Bodin, J. (1967). *Six books of the commonwealth*. Oxford: Alden Press.

Cohen, R. (1978). *State origins: A reappraisal*. New York: Mouton Publishers.

Council of the EU. (2017). *Ukraine: Council adopts EU-Ukraine association agreement*. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/07/11/ukraine-association-agreement/>

Collins, R. (1995). *Prediction in Macrosociology: The Case of the Soviet Collapse* *American Journal of Sociology*. The University of Chicago Press, Vol. 100, No. 6.

Collins, R. (1999) *Macrohistory: Essays in sociology of the long run*. California: Stanford university press.

Hendrix, S. (2009). *Measuring state capacity: Theoretical and empirical implications for the study of civil conflict*. *Journal of Peace Research*, (Vol. 47, No. 3), 273–285. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=1450586>.

Cudworth, E., Hall, T., McGovern, J. (2007). *The Modern State: Theories and Ideologies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Derluguian, G. (2005). *Bourdieu's secret admirer in the caucasus: A world-system biography*. University of Chicago Press.

Eckel, M. (2021). *How long could ukraine hold out against A new russian invasion?* RadioFreeEurope/RadioLiberty. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/russia-ukraine-invasion-scenarios/31614428.html>

Engels, F. (2010). *The origin of the family, private property and the state*. *Penguin Classics*. London: Penguin Classics

Encyclopaedia Britannica. State. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/state-sovereign-political-entity>

Fragile states index. The Fund for Peace. Retrieved from <https://fragilestatesindex.org/country-data/>

Frank, A. (1966). *The Development of Underdevelopment*. *Monthly Review*, 18(4), 17.

Ganev, V. (2005). *Post-Communism as an episode of state building: A reversed tillyan perspective.* Retrieved from

https://www.researchgate.net/publication/248415211_Post-

Hobsbawm, E. (1962). *The age of revolution: Europe 1789–1848*. New York: A Division of Random House, Inc.

Jüde, J. (2021). *Making or un-making states: When does war have formative effects?* Sage Journals. Retrieved from

<https://journals.sagepub.scom/doi/full/10.1177/13540661211053628>

Keith, D. (2001). *Blackmail as a tool of state domination: Ukraine under kuchma*. East European constitutional review , 2001, Vol.10(2/3), p.67-71

Kivotidis, D. (2019). *Marxist Legal Theory: Dictatorship of the Proletariat*. Critical Legal Thinking. Retrieved from

<https://criticallegalthinking.com/2019/12/11/marrxist-legal-theory-dictatorship-of-the-proletariat/>

Mancur, O. (1993). *Dictatorship, democracy, and development*. The American Political Science Review. Vol. 87, No. 3 (Sep., 1993), pp. 567-576 (10 pages). Published By: American Political Science Association.

Marx, K. (2016). *Capital*. Delhi: Fingerprint.

Marx, Karl; Engels, Friedrich (2004) *Manifesto of the Communist Party*. Retrieved from

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf>

Mayshar, J., Moav, O., & Pascali, L. (2022). *The origin of the state: Land productivity or appropriability?* Journal of Political Economy. Retrieved from

https://www.researchgate.net/publication/356707920_The_Origin_of_the_State_Land_Productivity_or_Appropriability

Montevideo convention. (1933). Retrieved from

<https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>

Scott, J. (2011). *Four domestications: Fire, plants, animals, and... us*. Harvard University. Retrieved from https://tannerlectures.utah.edu/_resources/documents/a-to-

[z/s/Scott_11.pdf](#)

Scott, J. (2017). *Against the grain: A deep history of the earliest states* hardcover. New Haven, Connecticut: Yale University Press.

Sorensen, G. (2001). *War and State-Making: why doesn't it work in the third world?* Department of Political Science, University of Aarhus. Vol. 32, No. 3 (SEPTEMBER 2001), pp. 341-354 (14 pages) Published By: Sage Publications, Ltd.

Tilly, C. (1985). *War making and state making as organized crime*. Retrieved from

<https://web.archive.org/web/20060904194113/https://netfiles.uiuc.edu/rohloff/www/war%20making%20and%20state%20making.pdf>

Tilly, C. (1990). *Coercion, Capital, and European States*. Oxford: Basil Blackwell.

Whitehouse, H., Gavrilets, S., Hoyer, D., François, P., Bennett, J., Kevin F., ... Benam, M. (2022). *Disentangling the evolutionary drivers of social complexity: A comprehensive test of hypotheses*. Science Advances. Retrieved from

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9232109/pdf/sciadv.abn3517.pdf>

Weber, M. (2019). *Economy and Society*. Cambridge: Harvard University Press.

Weber, M. (1991). *From Max Weber: Essays in Sociology*. Psychology Press.

Wimmera, A., Feinsteina, Y., (2010). *The Rise of the Nation-State across the World, 1816 to 2001*. American Sociological Review. 75 (5): 764–790 Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0003122410382639>

World bank open data. *Ukraine* Retrieved from <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>